Radio propaganda u Drugom svjetskom ratu¹

Dragić Rabrenović²

Lokalni javni emiter Radio Bijelo Polje

UDC 654.191 : 32.019.51 : 94(100)“1939/1945”

DOI:10.5937/comman1225091R

***Rezime:** Rad je nastao u okviru teze da je radio medij koji je u određenim vremenskim periodima korišten, a i danas se koristi, kao sredstvo propagande. Period na koji se istraživanje odnosi je Drugi svjetski rat, a cilj je da se prikaže kako su zaraćene strane propagandno djelovale pomoću radija. Primenom metode naučne deskripcije i istorijske i komparativne metode pokušaćemo da prikažemo kako su, na jednoj strani sile Osovine, a na drugoj saveznici, koristili ovaj medij kao efikasno propagandno oružje. Posebnu pažnju posvetićemo i fenomenu radio propagande koji je karakterisao ovaj rat, a to su pored zvaničnih, tajne i lažne radio-stanice kojima su rukovodili poznati propagandisti, na jednoj strani Jozef Gebels, a na drugoj Sefton Delmer. Rezultati do kojih se iz današnje perspektive i sa vremenskom distancom dolazi upućuju na činjenicu da je ovom, tada jedinom elektronskom masovnom mediju, pridavana izuzetno velika važnost. Radio je korišten za obavješćavanje, podizanje morala, širenje defetizma, dezinformisanje, za propagandu. Radio-stanice su pokretane na svim kontinentima, programi su bili na mnogim jezicima, a radio-talasi se nijesu zaustavljali na granicama. Zbog svega ovoga se može zaključiti da su glavni propagandisti, obje zaraćene strane, prepoznali značaj ovog medija i u potpunosti koristili njegove kapacitete.*

***Ključne riječi:** radio, propaganda, masovni mediji, Drugi svjetski rat, Gebels, Delmer*

Uvod

Drugi svjetski rat bio je najveći sukob koji je čovječanstvo zapamtilo. Rat koji je izbio na starom kontinentu proširio se na cijeli svijet. Bila je to borba dvije zaraćene strane, ali velikog broja država, miliona stanovnika i različitih armija.

¹ Tekst je proistekao iz magistarske teze pod nazivom „Radio kao sredstvo političke propagande“ koja je odbranjena 5. 3. 2012. godine na Fakultetu političkih nauka u Beogradu.

² Kontakt sa autorom: rbpdesk@gmail.com.

ja. Na jednoj strani kao inicijator figurira nacistička Njemačka i njeni saveznici sile Osovine, dok su na drugoj bile antifašističke zemlje predvođene Velikom Britanijom, Francuskom, SSSR-om, saveznici, kojima su se kasnije pridružile i Sjedinjene Države. „Dvadesetogodišnja kriza je prerasla u evropski, zatim u svjetski rat nesagledivih razmjera i posledica, rat u kome se činilo da će 'totalitarci' – Nacisti, fašisti i Sovjeti, sa svojim armijama ljudi mašina i istaknutim propagandistima, okrenuti tok istorije na svoju stranu“ (Doherty, 2000: XV). Borba se vodila za teritorije, za prevlast na kopnu i na moru i to svim raspoloživim oružjima i sredstvima. Međutim, borba je vođena i za pridobijanje što većeg broja pristalica, kako u svojim državama, tako i u inostranstvu. Stoga, kao nezaobilazno oružje koje su sve strane, veoma rado koristile u ovom ratu, možemo izdvojiti propagandnu djelatnost. Koristili su je i nacisti i antifašisti, poslužila je kao oružje koje ima neograničeni domet. Njemci su je nazvali „trećim frontom“, a Amerikanci „četvrtim rodnom vojske“ (Mihailović, 1984: 25). Do početka Drugog svjetskog rata, publicisti i propagandisti svih zemalja dolaze do zajedničkog zaključka, da će propaganda igrati ključnu ulogu u ratu. Ovakvo mišljenje se razvilo zbog nevjerovatnog uspjeha propagande saveznika u Prvom svjetskom ratu, kao i zbog velikog tehnološkog napretka i razvoja komunikacionih sredstava, a prije svega zbog razvoja radija. Osim toga veliki značaj su imala i iskustva ideološkog vođstva masom koja su se nakupila u periodu između dva svjetska rata. Prije početka Drugog svjetskog rata neprijatelji su bili skoro isti kao i prije Prvog svjetskog rata, ali sada su protivnici već znali da je propaganda moćno oružje. Nije bilo gotovo nikakve sumnje da će se u slučaju rata cijelo ovo dugogodišnje iskustvo u potpunosti iskoristiti (Зульцман, 1957: 21).

Uoči samog sukoba njemačka propaganda je prije svega bila usmjerena na svoje stanovništvo, zatim na velike evropske zemlje, kao što su Velika Britanija i Francuska, ali i na Sjedinjene Države. Širena je fama o Njemačkoj kao nepobjedivoj sili kako bi se stvarao defetizam kod neprijateljski raspoloženih građana, dok su na drugoj strani, saveznički propagandni naponi bili usmjereni između ostalog i na razdvajanje građana i vlada Centralnih sila. Njemački propagandisti su ciljali na britanska osjećanja predstavljajući rat kao borbu protiv komunizma, dok su njihovi agenti davali podršku pokretima u Americi koji su podržavali politiku nemješanja. Međutim, njemački propagandni naponi su se, ipak, po drugi put pokazali kao neefikasni pogotovu nakon japanskog napada na Pearl Harbor. Dokazi njemačke agresije bili su očigledni i američke simpatije prema Britaniji su porasle. U propagandne svrhe su poslužili svi poznati masovni mediji, preko plakata, letaka, novina, brošura, knjiga, filmova, pa sve do, tada nenadmašnog, radija.

Radio propaganda moćno oružje u rukama zaraćenih strana

Za vrijeme Drugog svjetskog rata, radio je odigrao ključnu ulogu u propagandnim kampanjama i sila Osovine i savezničkih snaga. Radio je služio kao mehanizam za prenos ohrabrujućih poruka za domaće stanovništvo, koje su podizale moral, ali i kao oruđe u psihološkom ratu protiv neprijatelja. Radio emisije davane su na svim talasnim dužinama i na skoro svim jezicima. Radio propagandne aktivnosti u inostranstvu su bile sve intenzivnije. Sve zaraćene strane su imale ratne radio-stanice, radio-prenose namjenjene, kako trupama na frontu, tako i civilima neprijateljskih zemalja. Specijalne emisije namjenjene neprijateljskoj pozadini sa ciljem da se uruši neprijateljski moral između ostalih imali su *Radio London*, *Radio Moskva* i *Glas Amerike* koji se sa američkog kontinenta umješao u rat emitujući program prvo iz Njujorka, a kasnije iz Vašingtona.³

Nakon što su Sjedinjene Države ušle u rat Centralne sile su težile da oslabe moral savezničkih vojnih snaga i građana pomoću radio propagande. Njemačka, Italija i Japan nastojale su da pokolebaju moral stanovništva zemalja saveznica, odnosno njihovih vojnika. Kako bi u tome imali više uspjeha, angažovane su osobe za koje se smatralo da uživaju poseban kredibilitet kod lokalnog stanovništva. Iz Njemačke su emitovane radio-emisije u kojima se slušaocima u Engleskoj obraćao rođeni Britanac Vilijam Džojls koristeći ironičan nadimak Lord Njištalo (Lord Haw Haw). Na strani fašista to isto je iz Italije činio američki pjesnik Ezra Paund. Međutim, u ovim propagandnim okršajima Japanci su otišli korak dalje u preciznom fokusiranju na ciljnu grupu kojoj su se obraćali posredstvom radija. U nastojanju da oslabe borbeni moral, svake večeri se američkim vojnicima koji su se borili na Južnom Pacifiku posredstvom radija obraćala osoba poznata kao Tokijska ruža, Iva Toguri Amerikanka japanskog porekla koja ih je nostalgičnim glasom podsećala na njihove drage koje su daleko i pozivala da se vrate kućama (Radojković, Stojković, 2004: 84–85).

Radio propaganda nacističke Njemačke u Drugom svjetskom ratu

Kada se govori o svakoj od država koje su učestvovala u ovom sukobu i njihovim radio propagandnim dejstvima, ipak treba početi od Njemačke, prije

³ Glas Amerike bio je radio oružje Informativne agencije i za Sjedinjene Države predstavlja najpoznatiju propagandnu aktivnost, o kojoj su uvijek postojala protivrečna mišljenja. Bile su prepoznatljive najave ove radio stanice: „Glas Amerike govori. Danas se Amerika nalazi u ratu sedamdest i devet dana. Svakog dana u ovo vreme mi ćemo vam govoriti o Americi i ratu. Vesti mogu biti dobre ili loše. Mi ćemo vam govoriti istinu“ (Sorensen, 1975: 327).

svega kao države koja je započela sukob, ali i kao društva čiji se propagandni sistem u velikom obimu oslanjao upravo na radio.

Kolika je bila uloga radija i koliko je njemački režim polagao nade u ovo sredstvo propagande govore i podaci o tome da je odmah nakon izbijanja sukoba u septembru 1939. godine, slušanje stranih radio-stanica postalo kažnjivo slanjem u koncentracioni logor, a kasnije i smrću. Svi prodati radio uređaji su dolazili sa uputstvom koje je glasilo „Razmislite o ovome: slušanje stranih radio-stanica je zločin protiv nacionalne bezbjednosti ili našeg naroda. Stoga je firer propisao kaznu zatvora i teškog rada na robiji“ (Rowen, 2003: 8). Kasnije u toku rata Gestapo je dobio instrukcije da građane za koje otkrije da slušaju strane radio-stanice ili vode kampanju prodavanja radio-aparata sa kratkim talasima, uhapsi i da ih kao izdajice ubije kao i sve one koji su kupili taj prijemnik. Kako je rat odmicao, *Radio kompanija Rajha* (*Reichsrundfunkgesellschaft – RRG*) nametala je još strožu cenzuru. Nije se mogao čuti ni glas o tome da Njemačka gubi rat, čak ni kada su je kasne 1944. godine saveznici napali iz vazduha. Zvanično jedini koji su mogli da slušaju strane radio-stanice bili su SS-ovci i Abwehr (vojna obavještajna služba) za obavještajne svrhe, kao i članovi nacističke partije koji su imali specijalne dozvole za slušanje kako bi se odredili prema propagandi Alijanse. Iako su saveznici, pored zvaničnih radio-stanica, instalirali i anti-nacističke koje su emitovale program na njemačkom jeziku, lojalnost prema nacističkom režimu, strah od posljedica ubjedio je milione da slušaju samo stanice u vlasništvu *RRG*-a. Čak i krajem aprila 1945. godine kada su saveznici okupirali Berlin i kada se Hitler krio u bunkeru, *Radio Berlin*, koji je emitovao program iz gradskih ruševina, i dalje je javljao da će Njemačka uskoro dobiti istorijsku bitku protiv saveznika. Gebels je prkosno izjavljivao slušaocima da će se tok rata okrenuti u korist Njemačke na Hitlerov rođendan 20. aprila. Nakon što su saveznici savladali njemački otpor 1945. godine, mnogi Njemci, sve dok nijesu vidjeli savezničke vojnike u svojim gradovima, nijesu mogli da vjeruju da je Njemačka izgubila rat. Bilo je tako sve dok *Radio Berlin* nije objavio da je Hitler mrtav. Tek tada su mnogi Njemci shvatili da je rat zaista izgubljen.

Ovakav odnos prema radiju i povjerenje u informacije njemačkih propagandista upućuje na zaključak da je narodni radio odigrao svoju ulogu u obmanjivanju i zastrašivanju miliona Njemaca tokom rata. Zapravo je sam Gebels vjerovao da propaganda ne smije biti samo podržana silom već i sama treba da podstiče nasilne aktivnosti. „U svom dnevniku je pisao: 'Oštar mač uvijek mora biti uz propagandu da bi ona bila efikasna'. Stoga nije iznenađujuće što otkrivamo iz ishoda svake kampanje da je akcenat bio na teroru. Propaganda je bila

u mogućnosti da promoviše vojne pobjede i indirektno pomogne pripremanje atmosfere ili očekivanja za nove pobjede. Na ovaj način propagandisti su podržavali vojne kampanje stvarajući duh samopouzdanja i agresije kod kuće i izazivajući neprijateljske lidere da otkriju svoje vojne planove“ (Welch, 2002: 119).

Međutim, pojedini podaci upućuju i na to da su mnogi Njemci rizikovali, posebno oni koji su prije rata posjedovali snažnije prijemnike, kako bi u tajnosti slušali savezničke radio-stanice. Tako su između ostalih i njemački piloti često slušali programe *BBC*-ja i stanice američkih vojnih snaga kako bi saznali istinu o tome kako se Njemačka drži u ratu. Čak i skromni 'narodni radio prijemnik' sa slabim dometom nije bio toliko loš kao što su nacisti željeli. Građani su improvizovali poboljšanje prijema ubacivanjem dodatnih antena i povećanjem osjetljivosti aparata. Tako Sorensen zaključuje da su uprkos ometanjima koja su vršili nacisti, skoro dvije trećine njemačkog stanovništva slušale emisije sa Zapada (1975: 36).

Iz današnje perspektive možda se čini nemogućim sprovesti ovakvu totalnu propagandu samo uz pomoć jednog medija, ali u tom periodu radio je bio medij koji je dominirao i koji je dejstvovao u koordinaciji sa svim ostalim sredstvima informisanja i propagande. Nacistički propagandisti nijesu birali vrijeme niti način da radio-talasima plasiraju svoje stavove. U propagandnom djelovanju između ostalog koristili su čak i zvanične izvještaje OKW (Vrhovne komande), koji su u prvoj polovini rata većinom bili istiniti, mada su, naravno, o uspjesima izvještavali detaljno, a o neuspjesima šturo. Zatim su koristili zvanične izvještaje vlade, koji su imali više politički sadržaj i karakter nego vojni kominike. Koristili su i vijesti iz inostranstva, koje su se djelimično sastojale od radio-vijesti i vijesti iz drugih izvora interesantnih za slušaoce. Takođe su koristili i direktivne članke sa uvodnicima iz novina i komentare važnih tema, prvenstveno sa ciljem da se slabi uvjerenje u opravdanost savezničke stvari. Po Hitlerovom mišljenju, radio je trebalo da doprinese uspjehu izvještavajući o ratnim osvajanjima i pobjedama, stvarajući utisak o jedinstvenosti njemačkog naroda u zajedničkoj borbi i njegovoj ubjeđenosti u konačnu pobjedu. „Njemački propagandisti su uobičavali da odmah u početku emisije izvedu upečatljivu melodiju 100 fanfarista, a zatim bi spiker dubokim i odsječnim glasom čitao važna saopštenja. To je sadržalo sposobnost privlačenja pažnje i onih koji su odbijali da slušaju njemački radio. Posebno je bila popularna emisija 'specijalnih saopštenja'. Najčešće su ponavljani pozivi, apeli, saopštenja, važne novosti u razmacima od nekoliko minuta, a između njih ubacivani su marševi. Njemačka difuzna mreža redovno je davala 'radio-izvještaje', 'radio-komentare' Vermahta,

Kopnene vojske, Ratnog vazduhoplovstva i Ratne mornarice i reportaže ratnih izvještaja 'sa prve borbene linije', iz podmornice ili bombardera kad se nalazi nad protivničkom teritorijom. Sve je to snažno djelovalo na slušaoc" (Mihailović, 1984: 122–123).

Propagandno oružje: tajne i lažne radio-stanice

Karakteristična za propagandu u toku Drugog svjetskog rata, jeste činjenica da su svi već isprobani propagandni trikovi prilagođeni radiju. Tako je ovaj medij izuzetno dobro poslužio za takozvanu „bijelu“, „sivu“ i „crnu“ propagandu, što upućuje na činjenicu o postojanju propagandnih djelatnosti koje su nekad otvorene, prikrivene ili obmanjujuće. Pod „bijelom“ radio propagandom podrazumjevaju se radio-stanice koje se predstavljaju pravim nazivom i jasno se identifikuju. U toku Drugog svjetskog rata to su na primjer bili *BBC*, *Glas Amerike*, *Radio Berlin*, sa prepoznatljivim najavama kao što je „*This is London calling*“ („London zove“), zatim uvodna muzika „*Yankee Doodle*“ na *Glasi Amerike* ili najava „*Germany Calling*“ („Njemačka zove“) na *Radio Berlinu*. „Siva“ radio propaganda odnosi se na one stanice koje se ne identifikuju tako jasno jer ne saopštavaju naziv, niti odakle potiču i koga zastupaju. Ovakve stanice ne odaju svoje prave identitete, djeluju prikriveno i samo se predstavljaju kao „*Keep listening to 'Der Chef'*“ („Ostanite da slušate Šefa“) ili „*This is GS1*“ („Ovo je *GS Jedan*“). Na kraju „crna“ radio propaganda podrazumjeva one stanice koje su se predstavljale lažnim imenima kao zvanične domicilne stanice, ali se iza toga krila protivnička strana. Ovakvih je stanica bilo na obje strane, na primjer *Radio Concordia* u Francuskoj 1940. godine (koji je bio Gebelsova operacija i koji se identifikovao „*This is Radio Concordia*“ („Ovo je radio *Konkordia*“) i na drugoj strani *Official German Radio* (*Zvanični njemački radio*), koji naravno nije bio ni zvanični, niti njemački radio, već su se Britanci tako predstavljali sa najavom „*Hier ist der Reichsender*“ (Rowen, 2003: 2). Dokaz o postojanju jedne ovakve stanice pronađen je i u Gebelsovim ličnim dnevnicima.⁴

U Drugom svjetskom ratu, osnivanje radio-stanica, koje su karakterisane kao sive i crne, isključivo za potrebe propagande bilo je neminovno iz više razloga. Prije svega propagandisti i saveznika i sila Osovine, uprkos prethodnoj reputaciji obmanjivača, ipak su pokušavali da na svojim službenim ili 'bijelim'

⁴ Gebelsov dnevnik 28. novembar 1943. godine: „U večernjim satima takozvani *Calais Soldiers Broadcast*, koji, očigledno, potiče iz Engleske i koristi iste talasne dužine kao i *Radio-stanica Deutschland* (*Radio Station Deutschland*), kada su vazdušni napadi bili pri kraju, dala nam je nešto što nas je zabrinulo. Ova stanica radi veoma pametan posao propagande i po onome što se emituje tačno se vidi da Englezi znaju šta su porušili, a šta ne“ (Rowen, 2003).

stanicama emituju materijal koji bi mogao biti prihvaćen kao istinit. U prilog ovim težnjama govore i kasnije izjave jednog od američkih dopisnika iz rata Edvarda Maroua koji je dok se nalazio na čelu američkog programa propagande govorio: „Da bismo bili ubedljivi, mi moramo učiniti sve da nam se veruje; da bi nam se verovalo, mi moramo biti verodostojni; da bismo bili verodostojni, mi moramo biti istiniti. To je vrlo jednostavna stvar“ (Sorensen, 1975: 17). Propagandisti su dobro znali da kada je neki političar ili nacija uhvaćena u laži, javnost će primiti svaku dalju izjavu sa skepticizmom, ako ne i sa potpunim odbacivanjem kao netačnu. Stoga su smatrali da bi objavljivanje lažnih vijesti moglo narušiti već izgrađen ugled i koliko-toliko povjerenje koje su zadobili. Osim toga postavljalo se i pitanje da iako je, na primjer, *BBC* imao slušaoce u Njemačkoj, kakve su šanse da se tamošnje stanovništvo preobrazi i postane anti-nacistički raspoloženo. Takođe su zvanične radio-stanice uglavnom već smatrane kao neprijateljske sa one druge strane, pa je trebalo pronaći način da se pridobije stanovništvo na neprijateljskoj teritoriji. Zbog toga su se postepeno instalirale propagandne stanice pod lažnim identitetima kako bi se prevazišla ova ograničenja. Na „sivim“ i „crnim“ stanicama, koje službeno nijesu ni postojale, nije bilo potrebe za opreznim potezima. Propagator je mogao reći što god mu se sviđa, mogao je lagati, pretvarati se da je neko drugi, izazivati zabunu, širiti glasine, stvarati paniku, pokušavati da obmane ili da čak izdaje lažne naredbe, čega je i bilo. Ipak, ovdje treba imati na umu da i zvanični izvori informisanja, kada su u službi određene propagande, mogu da podlegnu uticajima i čak šire laži i dezinformacije. „Tako je jednom prilikom šef britanske sive i crne propagande Sefton Delmer izjavio: 'Mi nikada ne smijemo slučajno lagati'“ (Bytwerk, 2004), najvjerovatnije podrazumjevajući pod tim da se namjerno ne samo smjelo, već i trebalo lagati. Tako je doživljavana propaganda, kao djelatnost koja nije samo usmjerena protiv neprijatelja, već i u korist svoje države. Dakle, ako je „bijela“ propaganda strateško krilo u propagandnom ratu, „crna“ propaganda je imala taktičku funkciju, a njen stil i sadržaj su zavisili i od dešavanja na bojnopolju.

Gebelsova tajna i lažna radio emitovanja

Pojava tajnih i lažnih radio-stanica bila je zapažena još i prije Drugog svjetskog rata. Tako se kao prva zabilježena upotreba sive ili crne radio propagande izdvaja primjer međusobnog sukoba Nacista. „Između septembra 1934. godine i januara 1935. godine, pristalice nacističkog otpadnika Ota Štrasera (Otto Strasser) postavile su kratko-talasni predajnik u Čehoslovačkoj, za koji su tvr-

dili da emituje program iz Njemačke. Ovaj kratkotrajni poduhvat završio je tako što su pripadnici Gestapoa prešli granicu i ubili glavnog inženjera, a onda uništili predajnik“ (Rowen, 2003: 4). Takođe, primjer koji govori o pojavi sive i crne radio propagande prije Drugog svjetskog rata jeste i kada je tokom Španskog građanskog rata Gebels isporučio mobilni predajnik koji je radio pod maskom Republikanske stanice, tako da se čini da su nacisti prvi počeli sa sivom i crnom radio propagandom.

Samo mjesec dana nakon napada na Poljsku, Gebelsovo Ministarstvo dodalo je svojim domaćim i međunarodnim uslugama i treći dio: „Concordia biro“ („Biro Konkrodija“ – zajednička emitovanja) propagandnog odjeljenja *RRG*-a koje je kontrolisalo brojne tajne ili tzv. „slobodne“ radio-stanice sa ciljem da se stacionira u državi prema kojoj je program i usmjeren. S obzirom na činjenicu da se ne mogu otkriti izvori ovakvih radio-stanica one su prepoznate kao izuzetno moćno propagandno oružje kod zaraćenih strana. „Munjeviti radio rat“ (Radio Blickrig) koji je pokrenut za Holandiju, Belgiju i Francusku 1940. godine trebalo je da stvori maksimalni efekat zastrašivanja i terora kako bi se umanjio otpor. Njegov uspjeh je zavisio od razdora među saveznicima kao i od vremenskog uklapanja i mogućnosti njemačkih vojnih snaga da svojim dijelima potkrijepe ono što su propagandisti najavljivali u radio emitovanjima. Ovaj plan je u potpunosti sproveden.

Nacistički propagandisti su imali nekoliko metoda kojih su se držali u djelovanjima putem radija. „Prije svega radio propaganda pokušavala je da dublje podijeli saveznike. U slučaju konfrontacije Holandije i Njemačke direktno se apelovalo na Holandsku vojsku riječima: 'Vojnici zašto se vi borite, zašto dozvoljavate sebi da budete iskasapljeni zbog engleskih i francuskih kapitalista?'. Nakon toga bi pokušali da naprave razdor u onoj državi koju napadaju. U Belgiji, na primjer, u Flamanskoj oblasti, bi emitovali poruke: 'Flamanci vi ste uvijek bili tretirani kao nižerazredni građani, mi Njemci ćemo vam povratiti vaše samopoštovanje'. Slična su bila i emitovanja u Francuskoj namjenjena Valoncima: 'Vi Belgiju ne interesujete, oni samo očekuju da vi poginete za njih. Mi ćemo pomoći razvoju vaše države'. Povezano sa ovakvim potezima bili su i dalji pokušaji da se umanji i sam kredibilitet vlade (Welch, 2002: 124). U Francuskoj su početkom 1940. godine instalirane dvije tajne stanice i nacisti su bili izuzetno zadovoljni koliki je njihov doprinos konačnom uspjehu, tj. slomu francuskog morala. „Francuzi su mogli da čuju neidentifikovanu radio-stanicu za koju se mislilo da je komunistička, sa pozivima za pacifizam i mir i porukama da je 'Francuska slaba, a da je Njemačka jaka i da Britanija koristi

Francusku za sopstvene imperijalističke potrebe'. Stanica je 'otkrila' nedostatke francuske vojne industrije i izrazila zabrinutost za budućnost zemlje, ako vojska izgubi duh. Stanica je takođe objavila da je francuska vlada pobjegla iz zemlje, ostavljajući ljude da se brinu za sebe i da njihovi vođe 'znaju' za koleru u Parizu i 'savjetuju' slušaocima da povuku svoje uštede sa bankovnih računa i naprave zalihe hrane" (Rowen, 2003: 4). Emitovanje programa u ovom stilu se nastavilo i Francuska je bila u haosu. „Dok je Vermaht brzo napredovao ka Parizu juna 1940. godine, nacistička propaganda je objavljivala: 'Vaša vlada više ne zaslužuje vaše poštovanje, bez obzira na obećanja da će ostati da zaštiti grad do samog kraja, vlada je prepustila glavni grad i stanovnike sopstvenoj sudbini'. Samo nekoliko dana nakon predaje Francuske, tačnije 24. juna, njemačke tajne stanice su zatvorene jer su postigle ono zbog čega su i stvorene.⁵

S druge strane, neka novija istraživanja upućuju na to da se uspjeh ove propagandne kampanje više pričinjavao nego što je bio stvaran. Zapravo, dok je *Radio Blickrig* pomagao sijanju sjemena defetizma u državama koje je Njemačka trebalo da napadne, kampanja je u krajnjem zavisila i od sposobnosti vojnih snaga da potkrijepe takve propagandne tvrdnje, smatra Velč (2002: 124).

Slična je bila situacija i sa *Konkordija emitovanjima* u Velikoj Britaniji 1940. i 1941. godine, kada je ova zemlja bila pred slomom i kada se činilo da će proći poput Francuske. Da su nacisti odmah nakon Francuske svoju pažnju usmjerili prema „ostrvu“, potvrđuje i izjava koju je Gebels dao na konferenciji 22. juna 1940. godine: „U slučaju njemačkih uslova (s Francuskom), do sredine sledeće nedjelje treba tajne predajnike postupno ugasiti kako bi se povećala njemačko-francuska saradnja, a onda bi trebalo početi sa emitovanjem u Velikoj Britaniji na različitim frekvencijama, nakon pauze od nekoliko dana“. Kada su nacisti pripremali invaziju na Britanska ostrva ova emitovanja su bila na vrhuncu. Gebels je u dnevniku 29. maja 1940. godine zabilježio: „Mi smo prouzrokovali paniku, stavljali smo tajne stanice u pogon. Čerčil je nastavljao sa hvalisanjem, ali mu je strah izlazio kroz svaku poru njegove kože. Mi još nijesmo naše emisije pokrenuli punom parom. Čekali smo na to sve do pred samu katastrofu“ (Doherty, 1994: 168).

Kada su njemačke trupe zauzele Francusku, Britanci i Francuzi su propagandnim djelovanjima širili uvjerenja da će Francuska uspjeti da se odupre, zbog čega su nacisti odlučili da pojačaju emitovanja crne propagande prema Britaniji. „Radio propaganda je ušla u novu fazu u aprilu 1940. godine, uz

⁵ U Gebelsovom dnevniku piše: „Ministar je na osnovu analize koju su napravile naše diplomatske službe potvrdio efikasnost naših emisija, da je njihov uspjeh stopostotan i da se kolaps u neprijateljskoj strani u najvećoj mjeri može pripisati ovim emisijama“ (Rowen, 2003).

brzi razvoj novog tipa njemačkih radio-stanica na engleskom jeziku. Gebels je djelovao sa tri crne propagandne stanice, tvrdeći da svaka od njih emituje program iz Velike Britanije. To su bili *Nova britanska radio-stanica* (*New British Broadcasting Station, NBBS*), *Radio Radnički izazov* (*Workers Challenge, RWC*), koju je navodno vodila određena grupa socijalističkih revolucionara iz industrijske Britanije i nasuprot njoj, pacifistička stanica *Hrišćanski mirovni pokret* (*The Christian Peace Movement, CPM*). Britanske vlasti energično su reagovala i ometale *NBBS* i *RWC*. Postojanje ovih stanica bila je strogo čuvana tajna, a svi nagovještaji o njima u štampi ili na programu *BBC*-ja strogo su zabranjivani“ (Lloyd, 1997: 192).

Njemački propagandisti nijesu imali veće poteškoće u pravljenju materijala za posebnu ciljnu grupu koju su imali na umu. Vjerovatno su identifikovane disidentske grupe i po jedna stanica bila je usmjerena na svaku od njih. Prva od Zajedničkih stanica za Britaniju je bila *Nova britanska emisiona stanica* (*NBBS*), koja se prvi put pojavila na kratkim talasima, 25. februara 1940. godine nastavljajući skoro svakodnevno emitovanje sve do aprila 1945. godine. *NBBS* je emitovao defetističku propagandu namijenjenu uglavnom srednjoj ili nižoj-srednjoj klasi. *NBBS* je u programu svake večeri u 20.30, 21.30 i 22.30, emitovao pojedinačne emisije u trajanju od po pola sata, koje bi počinjale uvodnim razgovorom, nakon čega bi uslijedio „Izveštaj necenzuriranih vijesti“ (*Uncensored News Review*), dok je treći dio ovog programa činio kratki razgovor pod nazivom „Među nama“ (*Between Ourselves*), koji je trebalo da bude usmjeren na *NBBS*-ove kolaboracioniste u Britaniji. Ova radio-stanica imala je i emisiju u formi razgovora posvećenu ženama u kojoj je 'Mary Fraser' imala kratak govor za žene, a emisija bi završavala numerom „Bože čuvaj Kralja“ („God Save the King“). Prvobitni voditelji na *NBBS* bili su bivši nastavnici engleskog jezika, a kasnije su se pridružili i mnogi bivši zarobljenici, dok je Vilijam Džojns napisao brojne komentare za ovu stanicu.

Druga stanica, *Radnički izazov* (*RWC*) pojavila se početkom jula 1940. godine i emitovala program skoro svakog dana sve do januara 1945. godine. Ova stanica emitovala je populističku, anti-kapitalističku, defetističku propagandu, ciljajući na radničku klasu. Program je emitovala na kratkim talasima, svake noći u 20.10, 21.10 i 22.10, iako se oko sredine septembra 1940. godine stanica pojavljuje samo od 21.10. Svaka emisija trajala je 10-20 minuta, a obično se sastojala od razgovora, ili „dijaloga“ između dva „radnika“. Emitovanje bi se uvijek završavalo pozivima da radnici odbiju da daju podršku ratu. Vilijam Džojns napisao je većinu tekstova, dok su glavni spikeri opet bili bivši zarobljenici.

Treća stanica, *Radio Kaledonija (Radio Caledonia)* prvi put je zapažena 19. jula 1940. godine. *Kaledonija* je emitovala defetističku, antikapitalističku i antisemitsku propagandu za građane Škotske. Program se sastojao od kratkog razgovora, koji se obično završavao pozivom Škotima da naprave odvojeni mirovni ugovor kako bi spasili svoju zemlju. Kao i *NBBS*, *Kaledonija* je bila kratko-talasna stanica koja je emitovala program svake noći od 21.20, sa govorom koji je trajao oko 10 minuta. Karakteristično za ovu stanicu jeste to što je prijem u Britaniji uvijek bio slab i nije mogla imati toliko željeni efekat. *Kaledonija* je krajem oktobra prestala sa emitovanjem i nije se pojavljivala sve do februara 1941. godine, da bi bila konačno zatvorena krajem 1943. godine.

Četvrta stanica pod nazivom *Hrišćanski mirovni pokret (CPM)* uočena je 15. avgusta 1940. godine. Emitovala je program svake noći od 19.45, ali opet je signal uvijek bio slab. Propaganda koju je širila ova stanica bila je usmjerena na tip publike kao što je bio Pacifistički pokret (Peace Pledge Union, PPU) zauzimajući formu religioznog servisa, započinjući program sa snimkom himne, koju je izvodio hor, praćen brojnim čitanjima članaka iz Biblije, nakon čega bi uslijedila propovijed. Na kraju bi voditelj pozivao na mir i „servis“, kako su ga nazivali, završavao bi sa još jednom himnom. CPM je zatvoren 1942. godine (Doherty, 1994: 169).

Uspostavljajući svojevrсни propagandni radio sistem usmjeren prema Velikoj Britaniji Nacisti su zvanične radio-stanice rasteretili ovakvih poduhvata. Stoga je Džordž Orvel 1942. godine zabilježio: „Zvanične njemačke stanice koje su vjerovatno često pretjerano lagale, sada su manje-više bile odgovoran tip emitera, isporučujući i dajući više vijesti, nego direktnu propagandnu, pri čemu su propagandne aktivnosti bile usmjerene na zajedničke stanice“ (Orwel prema Doherty, 1994: 167).

Zajedničke radio-stanice u toku svog djelovanja obično su usklađivale tematiku sa trenutnim političkim opredjeljenjima. Na početku je strategija djelovanja ovih stanica bila da ubjede publiku da je rat jedino u interesu vladajuće elite. Međutim, stanice su takođe igrale i taktičku ulogu, pa su naglašavale one elemente koji su se mijenjali u skladu sa dominantnom nacističkom taktikom. Kako se njemačka taktika mijenjala od blokade do mirne uvertire za invaziju, od bombardovanja u etru do bombardovanja gradova, tako su *Konkordia* radio-stanice naglašavale jednu po jednu temu. Bilo je tu naravno i preklapanja, a i tema koje su bile potpuno izostavljene. Ipak, zastrašivanje oružjem bila je konstanta. Ako je strateška strana zajedničkih radio-stanica bila sumirana u ideji da „Ovo nije vaš rat“, onda je taktička strana bila svedena na poruku „Stvari su sada loše, ali još gore tek slijedi“. Ovi pokušaji zastrašivanja javnosti usmjereni su na tri

različita, ali povezana elementa: strah od gladi i bolesti, strah od invazije i strah od bombardovanja. Međutim, kada su teški napadi iz vazduha zaista i otpočeli u septembru, radio-stanice su nastavile kampanju emocionalnog terora, sa još tragičnijim opisima napada i pesimističnijim opisima onoga što će uslijediti. Radnički radio koncentrisao se na stanje u skloništima, u nastojanju da podstaknu nezadovoljstvo među onima koji moraju da ih koriste i kako bi prestrašili one koji se boje da će im skloništa zatrebati u budućnosti (Doherty, 1994: 171).

Uticaj *Konkordija* radio-stanica u 1940. godini išao je u dva pravca. Strateški cilj je bio da se potkopa moral i podrška ratu među običnim ljudima u Britaniji, a među oružanim snagama cilj kampanje je bio uvjeriti ljude da je rat u kojem se bore bio samo u interesu vladajuće elite, dok su građani trpjeli i bili osuđeni na propast. Drugi, taktički cilj bio je širiti strah, zbunjenost i paniku, pogotovo u ljetnjim mjesecima 1940. godine kada se invazija činila izvjesnom. U ostvarenju ovog cilja *Konkordija* stanice nijesu bile usamljene, već su bile u sklopu šire mreže sa tzv. bijelim radio-stanicama.

Nacistički glas u Britaniji - Vilijam Džojls

Poznato je da su za propagandna djelovanja u Drugom svjetskom ratu bili nadležni Gebels i ljudi koje bi on zadužio za tako povjerljive i odlučujuće zadatke. Jedan od istaknutih pojedinaca u ovom psihološkom ratu bio i pomenuti Vilijam Džojls, poznatiji kao „Lord Njištalo“. Iako je rođen u Njujorku u anglo-irskoj porodici, Džojls je došao u Veliku Britaniju tridesetih godina 20. veka kao jedan od najzaraznijih anti-semita u Moslijevoj (Oswald Mosley) Britanskoj uniji fašista (British Union of Fascists). Bio je toliko predan nacional-socijalizmu, a njegova mržnja prema Jevrejima bila je toliko jaka, da je u osvit rata napustio Britaniju i otišao za Njemačku gdje je započeo karijeru u Njemačkoj emitterskoj organizaciji, u sekciji engleskog jezika. Na početku je bio anonimna ličnost, ali su ga oštrina i divlji apetit za radom razlikovali od ostalih kolega i ubrzo je postao zvijezda, bio je engleski glas nacističke Njemačke. Postao je personifikacija naziva *Lord Haw Haw* koji mu se pripisuje, a koji je britanska štampa⁶ koristila za bilo koji engleski glas koji se mogao čuti na nacističkim talasima.⁷ Naime, suprotno mišljenju javnosti izvorni Gospodin Njištalo nije bio

⁶ Kada je novinar *Dejli ekspres*a Džona Barington, glavnom spikeru njemačke bijele-propagande dao nadimak *Lord Haw-Haw of Zeesna* (Gospodin Haw Haw-u od Zeesena) ime je ostalo, iako je dodatak od Zeesena otpao, jer su ubrzo njemačka emitovanja preko mora odbačena. Barington je takođe *Lordu Haw Haw* dodao i ženu Vini od Varšave (*Winnie of Warsaw*), i stvorio i druge likove, Teta Pebma (*Gush*) i Ujka Ulizica (*Uncle Smarmy*). Tako depersonalizovani, spikeri su postali daleko lakše mete koje su se mogle ismijavati (Lloyd, 1997: 193)

⁷ Džojlsa je ozloglašenost dovela do propasti, tako su ga Britanci nakon kontroverzno suđenja 1946. godine objesili kao izdajnika (Doherty, 2000: 12).

Vilijem Džojls, koji do tada još nije ni došao u Berlin. Prema nekim podacima BBC-ja čini se da je u ranim ratnim danima Lord Njištalo bio Volf Mitler, a da je tek kasnije ovaj nadimak ekskluzivno pripao Džojlsu, koga su počeli da najavljuju kao 'Vilijam Džojls, takođe poznat i kao *Lord Haw Haw*' (Doherty, 2000: 12–13). Iako sama ideja da slobodne stanice treba da budu usmjerene ka Britaniji ne potiče od Džojlsa, već od njemačkih poslodavaca, on je postao njihova pokretačka snaga, zapošljavao je osoblje i lično pisao mnoge tekstove. „Džojsovi tekstovi su bili toliko ubjedljivi da su pričinjavali probleme Birou za borbu protiv lažnih informacija Ministarstva informisanja (Anti-lie biro), koji je prvobitno osnovan da se istinom suprotstavi njemačkoj crnoj-propagandni“ (Lloyd, 1997: 193). Džojls je bio uključen i u izbor novih spikera pa je tako direktor RRG-ovog Odjeljenja crne propagande za inostranstvo Her Raskin) jednom izvijestio da je Džojls pronašao brojne spikere iz logora britanskih ratnih zarobljenika, koji su iz svih sfera života i oduševljeno se pripremaju za početak borbe protiv Čerčila.

Poznato je da se, s obzirom na nedostatak odgovarajućeg, kvalifikovanog osoblja, *Konkordija* na početku morala osloniti na šarenolik izbor britanskih ratnih zarobljenika, od kojih su neki predratni simpatizeri fašista i bivši nastavnici engleskog jezika, kao i mnogi drugi koji su se zadesili u Njemačkoj po izbijanju rata. Međutim, Džojls se za veći dio informacija nije oslanjao samo na špijune, već i na britanske novine koje je dobijao u roku od dvadeset četiri sata od njihovog objavljivanja. Tadašnje novine, iako cenzurisane, sadržale su obilje informacija ako bi se u potpunosti iskoristile i vjerodostojno predstavile (Lloyd, 1997).

Zbog ovako organizovane mreže radio-stanica pitanje koje se danas, ali koje su mnogi i u toku rata postavili, jeste da li su one imale bilo kakav uticaj na britansku javnost? Postoje dokazi da je u početku rata bio znatan broj ljudi koji su slušali neprijateljska emitovanja. Odjeljenje za istraživanje slušanosti pri BBC-ju izvijestilo je da je svake noći početkom decembra 1939. godine bar jedna od šest osoba redovno slušala vijesti iz Hamburga, a da je oko dvije trećine stanovništva povremeno slušalo ovaj program. Prve BBC-jeve ankete o reakcijama na *Konkordija* stanice iz septembra 1940. godine pokazale su da se slušanje vijesti iz inostranstva nastavilo, da se Džojls i dalje slušao, ali je bio potpuno diskreditovan, dok se radio *NBBS* i *RWC* rijetko spominju i to samo s gađenjem i prezirom. O ovom fenomenu često su na početku izvještavale i

britanske novine svrstavajući ove radio-stanice u neprijateljske,⁸ a ne čudi ni povećana zabrinutost i učestali sastanci predstavnika Vlade, Ministarstva informisanja, BBC-ja i drugih nadležnih institucija o ovom problemu kako bi se pronašla najbolja rješenja za zaustavljanje, ometanje ili manje slušanje ovih stanica. Predlagana su brojna rješenja, od ometanja u etru do demantovanja ili ignorisanja neprijateljskih stanica, pri čemu su nakon opsežnih analiza Britanci izgradili sopstvenu strategiju. „Britanske vlasti su energično reagovalе i uprkos svojim direktivama ometale NBBS i RWC radio-stanice, pri čemu je u početku postojanje ovih stanica bila strogo čuvana tajna, a svi nagovještaji o njima u štampi ili na programu BBC-ja su strogo zabranjivani“. Međutim, s obzirom na to da su ratne okolnosti nametale određenu vrstu autocenzure za britanske medije, samim tim je za širu javnost bilo sasvim prirodno da traži 'istinu' na drugom mjestu pretragom radio-talasa u potrazi za drugim emiterima na engleskom jeziku. „Britanci su brzo otkrili da su njemačka emitovanja pružala jasne i aktuelne izveštaja proizvedene sa velikom preciznošću stručnog tima na frontu. Vlasti su ubrzo shvatile da će svaki pokušaj ometanja ovih stanica biti nepoželjan i umjesto toga su pristupili sprovođenju jedne od najznačajnijih kampanja kontrapropagande svih vremena“ (Lloyd, 1997: 192–193). Možda zbog djelovanja britanske kontra-propagande, iz današnje perspektive jasno je da nacistička kampanja nije uspjela, ili bar ne kako je to trebalo da bude. Moral stanovništva nije opao, iako je često bio na niskom nivou. Početak masovnog bombardovanja gradova u jesen svakako je imao ozbiljan učinak na moral u Londonu i drugim gradovima, mada se čini da je taj naizgled nepovratni vojni potez njemačke vojske u Evropi više uticao na osnaživanje morala, nego što su imali uspjeha Džojsova haranga ili pozivi na pobunu putem radio-stanica. Slično tome, taktički cilj stvaranja masovne panike i konfuzije u Velikoj Britaniji takođe nije uspio. Putevi nijesu bili blokirani izbjeglicama, niti je bilo masovnih demonstracija sa pozivom na svrgavanje Čerčila i prihvatanje Hitlerovih mirovnih ponuda. Bilo je međutim, značajnog stepena zabrinutosti, ako ne i histerije, o aktivnostima pete kolone u Velikoj Britaniji tokom ljetnih mjeseci. I pored toga, bilo bi pogrešno otpisati *Konkordija* stanice kao amatersku propagandu

⁸ Tako je u februaru 1940. godine, odmah nakon prvog emitovanja radija NBBS, *Dejli ekspres* izvijestio: „Misteriozni piratski *Radio Britanija*, napada Britaniju, sa primjetno sumnjivim jakim i stabilnim signalom“. Narednog dana *Dejli Herald* piše „Provalnik u etru je nacistički“ (Air Gate Crasher is a Nazi). Već u martu *Sandej Dispeč* otkriva 'tajne' Nove Britanske emitterske stanice. Objavljeno je kako je ova radio-stanica očito njemačka. „Mi smo provalili najnoviju nacističku obmanu. Ko god da je slučajno poslušao, ne bi se prevario ni jedan jedini minut. NBBS je Britanska isto koliko i Veliki kineski zid. Ovaj najnoviji napad u propagandnom ratu je jednako zastrašujuć kao i metak“ (Doerthy, 1994: 180).

koju jedva da je iko slušao, iako su one počele s brojnim ozbiljnim hendikepi-ma, kojih se nikada nijesu oslobodile.⁹

Britanska kontrapropaganda pod vođstvom Seftona Delmera

Da Gebels nije uspio da nadmudri Britance u ovom psihološkom ratu, pokazalo se nešto kasnije. Čovjek koji je uspio da ga prevari bio mu je dobro poznati Sefton Delmer.¹⁰ Na početku rata Delmer je morao u Velikoj Britaniji da raščistiti neke sumnje oko svoje lojalnosti. Britanci su mislili da je mogao biti njemački agent ili nacistički simpatizer, jer je rođeni Nijemac i jer je većinu života proveo u Njemačkoj. „U isto vrijeme, Njemci su ga stavili na Gestapo-ovu listu ljudi od interesa koju su planirali da iskoriste ukoliko Engleska bude osvojena. Ipak, uprkos svemu Delmer je dobio podršku da dođe do Njemaca kroz etar, uđe im u uho i nekako u mozgovu, što nikako nije bilo lako“ (*www.seftondelmer.co.uk*). Poznato je da su Britanci sa Delmerom i njegovim „crnim radiom“ uspješno izvodili akcije širenja dezinformacija u pravom smislu te riječi. Delmer je bio svjestan da „informacije, brižljivo izabrane i vješto prezen-tirane, predstavljaju najsubverzivniju formu propagande“. Kako bilježi Volkov, Delmer je pazio da lažima pribjegava krajnje oprezno i umjereno: „Treba da lažemo samo svesno, sračunato, nikada slučajno ili iz nemarnosti“ govorio je ovaj britanski propagandist (2005: 69). Mada, koliko god da se koristio raznim sredstvima kako bi postigao cilj, daleko od toga da je vodio vulgarnu antinaci-stičku propagandu. On je pripremao program na njemačkom ili italijanskom, a čak se najavljivao i kao radio njemačke armije emitujući muziku i biltene sa informacijama „namjenjenim našim drugovima iz Vermahta“. „Naravno, emi-tovane informacije nisu bile takve prirode da bi hrabrile spomenute drugove. Umesto ohrabrenja, on bi izazivao uznemirenje i zabrinutost u redovima boraca podsećajući ih na sudbinu njihovih supruga koje bi se našle u rukama nacistič-kih glavešina i u njihovoj milosti i nemilosti u slučaju da oni poginu na bojnem polju. Ili se Delmer, pak, najavljivao kao da je republikanski fašistički radio i emitovao vesti pogodne da izazovu uznemirenost kod Italijana. On je tvrdio

⁹ „RWC i NBBS su prije svega privukli značajniji broj publike, dok je konstantno loš prijem radija *Kaledonije* i *CPM*, kao i u manjoj mjeri *NBBS* bio stalan problem. Zatim, činjenica da je lokacija *NBBS*-a na talasnoj dužini nedo-stupna većini stanovništva svakako je bila ozbiljna greška, pogotovo s obzirom na znatizeljnu koju je stanica izazivala u početku“ (Doherty, 1994: 182).

¹⁰ Denis Sefton Delmer rođen je u Berlinu 1904. godine. Njegov otac je bio Australijanac na Engleskom fakultetu Univerziteta u Berlinu i Sefton je govorio njemački kao maternji jezik. On je postao njemački prevodilac za Bevebru-kov *Dejli Ekspres* i lično je poznao Hitlera, Hesa, Geringa, Gebelsa i Rema (Walendy, 1979).

da će uskoro lira biti devalvirana i rulja bi navalila na liru, ili bi javio kako su saveznici obećali da će uspostaviti 'slobodnu zonu' na severu Italije koja neće biti bombardovana, a Mussolini bi ubrzo kritikovao nelojalne Italijane koji su napuštali posao da bi se tamo sklonili. Nakon toga bi Delmer emitovao Mussolinijeve izjave više puta" (Volkov, 2005: 69). Kada bi Gebels izjavio da će deliti hranu radnicima u fabrikama, Delmerov radio bi odmah javljao da hrana sadrži Pervitin za jačanje produktivnosti. Kad su deca iz porodica bombardovanih u Hamburgu evakuisana na istok, Delmer je odmah proširio glasine o tome da se u logorima, u kojima je trebalo da ova deca budu primljena, šire epidemije: „Doktor Konti, rajhsminister zdravlja, čestita oficirima-lekarima dečijih logora(...) na primernom požrtvovanju koje su pokazali u brizi za suzbijanje epidemije difterije koja se pojavila među decom o kojoj brinu. On izražava nadu da će ubrzo videti kako je pobeđena tragična nestašica lekova i smanjena stopa smrtnosti na prosečno 60 mrtvih sedmično“. Delmer je emitovao pesme Marlene Dietrich (koja je bila protiv nacista) na svom tobože nacističkom radiju i emisije u kojima su tobožnji fašisti vređali Papu. Bumerang efekat bio je takav da je posle rata Delmer morao da objavi knjigu da bi demantovao neke od neistina koje su od njega potekle i koje je emitovao. Bile su toliko uverljive i dobro plasirane da su naišle na ogroman odjek (Volkov, 2005: 70).

Specijalne radio-stanice namenjene stanovništvu na neprijateljskim teritorijama bile su ključne u ovoj propagandnoj borbi. Tako su se i Britanija i Njemačka veoma profesionalno posvetile njihovom formiranju i radu. Prvo emitovanje britanske radio-stanice pod nazivom *Gustav Siegfried Eins* (*Gustav Zigfrid Prvi*), skraćeno *GS1*, 23. maja 1941. godine, nije čulo mnogo Njemaca. Međutim, ti malobrojni slušaoci mogli su da primjete da se program nije razlikovao od ostalih međunarodnih stanica, s nizom poruka poput „Ovo je *GS1*, zove *GS18*“; „Ovo je *GS1*, zove *GS47*“, nakon čega bi uslijedile kodirane poruke, a onda bi se *Der Chef* predstavio. Slušaoci su naravno imali utisak da slušaju tajne njemačke vojne predajnike koji su emitovali kodirane strateške poruke i klevete oficira koji više nije mogao da zadrži svoje mišljenje.¹¹ Upravo je ovakve varke smišljao Sefton Delmer, a kao šef Britanskog političkog štaba (British Political Warfare) i izvršitelj sive i crne propaganda uvijek je imao neki trik u rukavu. Zapravo, radio-stanica kao što je ova imala je nekoliko karakteristika. Prije svega, samo takva oznaka i identifikacija, kao što je *GS1*, značila je da se prepušta mašti njemačkih slušalaca. Nagađalo se da su *GS* inicijali Gregora

¹¹ Neki od slušalaca se prisjećaju tih dana: „Činio se kao tipični odani stari pruski vojni oficir čiji šareni i otvoren pogled na svijet ga je prikazivao kao duboko odanog otadžbini i takođe fireru, ali je oštro kritikovao mnoge nacističke političke poteze i vođenje rata. Iznad svega, on je prezirao masu koja se dokopala otadžbine u firerovo ime (<http://members.aol.com/skywave48/aspidistra.htm>).

Štrasea¹². Takođe se spekulisalo da GS znači *Gepprüfte Sicherheit*, to jest sertifikat njemačkog Ministarstva rada, ili čak da znači generalštab (*General Staff*). Međutim, ništa od navedenog nije bilo tačno.¹³ Što se tiče zvučnih identifikacija kao što su: „Ovdje *GS1* pozivamo *GS18*“, to su bile samo varke kako bi slušaoci pomislili da ima više učesnika u ovim aktivnostima, a u stvari je postojao samo *GS1*. Kada se govori o kodiranim porukama, primjetno je da je i ovo bila još jedna od igara koju su Britanci osmislili kako bi zavarali neprijatelje. Ovakve poruke su bile varke i uistinu nije ih bilo teško dešifrovati.¹⁴

Radio *GS1* nastavio je sa emitovanjem sve do novembra 1944. godine. Do tada je *Der Chef*, u stvari Peter Sekelman iz Berlina, koji je napustio Njemačku i otišao u Britaniju prije rata napravio, oko 700 emisija. U novembru je uslijedio dramatičan „ispraćaj“ za *Gustav Siegfried Eins* i Šefa. U sred njegove posljednje emisije odjednom su se čuli zvuci komešanja, krikovi i prasak mitraljeza. Izgledalo je da je Gestapo napokon uklonio ovaj navodno pobunjeni njemački glas. Međutim, sve to je bilo dramatizovano u britanskom studiju Milтона Brajana, nekoliko kilometara od mjesta druge strogo čuvane tajne operacije, Centra za dešifrovanje tajnih poruka na Blečli parku (Rowen, 2003: 11).

Seftona Delmer je 1943. godine pokrenuo još jednu radio-stanicu koja će emitovati program ka Njemačkoj pod nazivom *Deutsche Kurzwellensender Atlantic* (Njemački kratko-talasni Radio Atlantik) čiji je skraćeni naziv bio *Atlantiksender*. Ovaj tajni radio započeo je emitovanje 22. marta 1943. godine između 20 i 23 sata. Čak je i sam Vinston Čerčil bio oduševljen što su njemačke podmornice mogle da primaju radio uslugu kao što je ova. On je smatrao da će zbog toga što je podmornica bila odsječena od Njemačke, mornari više vjerovati onome što se emituje, posebno ako je to zvučalo iskreno i originalno, a pogotovo zbog činjenice da su podmornice u ratu Britancima stvarale velike nevolje potapanjem brodova. U ovom programu su, kako bi Njemci pomislili da postoje i prednosti ukoliko budu zarobljeni ili ako se predaju, širili glasine da njemački ratni zarobljenici zarađuju velike plate radeći u Americi. Kako bi

¹² Gregor Strasser „crveno-smeđi“ nacista koji je po Hitlerovom nalogu ubijen u Removom puču.

¹³ Delmerovi ljudi su se šalili da GS znači „Gurkensalat“ (krastavac salata).

¹⁴ Na primjer, šifrovana poruka poput: „Hans će se sresti sa Džonom kod bioskopa Odeon u utorak u 14 sati“ bila je varka koju je trebalo da prosljede, kako bi je Nacisti dekodirali. Tada je u Njemačkoj postojalo stotine bioskopa sa imenom Odeon, što je značilo da su njemačke tajne službe bile bukvalno uposlene. Sličnu namjenu, da se Nacisti uključe u praćenje emitovanja ovog programa, imale su i poruke tipa „Kao što smo rekli u našem posljednjem obraćanju“, za šta su Njemci pretpostavljali da je bilo nekog prethodnog javljanja i tako se vezivali za ova emitovanja. Ovim potezom britanskih propagandista bila je izigrana čak i američka strana. Zvaničnici američke vlade po povratku iz Berlina u Vašington su izvijestili o čudnoj tajnoj radio-emisiji njemačkog oficira koji sebe naziva *Der Chef*. Očigledno ni SAD nije službeno znao za ovu strogo čuvanu tajnu britanske sive i crne propagande i to sve do juna 1942. godine (Rowen, 2003).

pripomogli da ovaj program zvuči kao pravi njemački, Orkestar britanske kraljevske mornarice snimio je pravu njemačku vojnu muziku. Osim toga propagandisti su izmislili voditeljku Viki, mornarsku djevojku koja je slala rođendanske čestitke svojim „dragim momcima u plavom“, čestitajući im rođenje sina ili ćerke i raspravljajući o problemima njihovih supruga ili porodice. Sa ljupkošću u glasu niko nije mogao da posumnja da je Viki, u stvari, izgubila polovinu svoje porodice u gasnim komorama Aušvica. Njemačke vlasti su shvatile da je ova stanice bila britanska propaganda, ali nijesu mogli ništa da učine kako bi zaustavili ovaj program ili svoje mornare da ga slušaju (Barker, Taylor, 2010). Postoje podaci da se italijanska mornarica predala nakon što je pozivana svakih četvrt sata preko američkih radio-emisija da se preda saveznicima. Nakon toga je britanski oficir izjavio da su propagandisti postigli za jedan dan ono što on nije bio u stanju da učini za tri godine (Sorensen, 1975: 37).

Poput radio-stanice *GSI* i *Atlantiksender* je imao nekoliko smjernica prema kojima se upravljao. Emitovani su tekstovi koje je napisao bivši podmornički radio-operater, uključujući i savjete o tome kako odgoditi plovidbu ili operacije, ali i najnovija muzika nesputana nacističkim kulturnim diktatima, uključujući i zabranjene Marlen Dietrich i džez. „S obzirom na ovu kombinaciju zabave i propagande jedan historičar je kasnije rekao da je zapravo Delmer izumio 'infotainment' – glatku i brzu – pokretnu kombinaciju koja drži uši zalijepljene za stanicu“ (Rowen, 2003: 12). Naime, nakon što je radio u njemačkom informativnom servisu, koji je ostavio za sobom u Londonu 1939. godine, nije mu bilo teško da se prilagodi stanici koja će donositi najsvježije novosti i informacije pravo iz Berlina – tako da niko ne može prigovoriti. Treba imati na umu da su 90% emitovanog programa bile čiste njemačke novosti i događaji.

Ono što je posebno karakteristično za radio *Atlantiksender* je upotreba više kratko-talasnih predajnika, uključujući i jedan mobilni, kako bi Njemci uvijek dobijali različite lokacije izvora informacija. Prijem je bio važna stavka u propagandnom djelovanju i to je Delmer dobro znao. U nekim mjestima na Atlantiku, jedini način da čujete emitovanje Hitlerovog govora bio je pomoću britanskog *Atlantiksender*-a i njegovih višestrukih kratkotalasnih predajnika. Ipak, sjedište je bilo u Njemačkoj i velika većina Njemaca nije imala ni kratkotalasni radio, ni dobar AM radio pomoću koga bi mogli da po mraku uhvate signal.¹⁵

¹⁵ Zapravo kratki talasi su bili pravi medij za *Atlantiksender*. FM talasi su u suštini sa rasponom od oko 50 kilometar, dok AM ili srednji talasi mogu doći do stotinu ili čak hiljade kilometara više, pogotovo po mraku. U toku Drugog svjetskog rata ovi talasi su bili glavni radio izvor. *Atlantiksender*, *GSI*, kao i još četrdeset i više projekata koje je pokrenuo Sefton Delmer koristili su kratke talase tokom 1942. godine. Tako su predajnici prilično male snage mogli poslati svoje signale, koji se odbijaju od jonosfere, hiljadama kilometara daleko (Rowen, 2003).

Kao što se sve u ratu okrenulo protiv Njemačke, tako je nastupilo i teško vrijeme za njemačko informisanje. Propagandisti su se sve manje mogli pohvaliti trijumfima sa ratišta pa su u vijestima sve više prikrivali činjenice, dok je potreba da se čuje i neki drugi glas rasla. Čak je i obični narodni radio prijemnik, uz malo snalažljivosti i sa malo kraće žice postavljene na pravo mjesto na poleđinu prijemnika, mogao da posluži u potrazi za vijestima stranih radio-stanica. Da je bilo takvih događaja, potvrđuju i priče nakon rata.¹⁶

Osim rasprostiranja uputstava i savjeta kako da se slušaju inostrane radio-stanice na ograničenim radio prijemnicima njemačke proizvodnje, Delmerov tim pokrenuo je još jedan, za ovu vrstu propagandnog djelovanja, veoma značajan projekat. Delmer je želio po svaku cijenu doprijeti do njemačkih građana. U tome mu je pomogao tada najmoćniji predajnik na svijetu. Predajnik je za potrebe radija *WJZ* u Nju Džersiju napravila RCA 1941. godine, sa snagom od 500.000 vati što je bilo deset puta veće od dozvoljene u tom periodu. Kada je Federalna komunikaciona komisija odbila da podigne svoj prag od 50.000 vati, ovaj predajnik je nakratko ostao bez doma, sve dok Britanci nijesu saznali za to. Dobavljanje i montiranje predajnika je bio sledeći Delmerov veliki poduhvat. Spakovali su predajnik i brodom ga prebacili do Velike Britanije gdje su ga instalirali u atomskom skloništu u Saseksu. Nazvali su ga po pjesmi „Najveća *Aspidistra* na svijetu“ koju je izvodila engleska zabavljačica Grejs Filds (*Gracie Fields: The Biggest Aspidistra in the World!*). „Ovaj predajnik je 8. novembra 1942. godine nakratko poslužio i za emitovanje programa o invaziji na Sjevernu Afriku, ali je nakon toga više bio vlasništvo *BBC*-ja i bijele propagande“ (Rowen, 2003: 14). Međutim, s obzirom da su Delmer i *PSE* bili najzaslužniji za prebacivanje ovog moćnog predajnika iz Sjedinjenih Država, oni su htjeli i da ga koriste.

Do oktobra 1943. godine Delmer je imao predajnik i novu stanicu spremnu za udarni termin. Njegova svrha je bila da emituje propagandu ka Evropi, koja je većinom bila pod njemačkom okupacijom. *Aspidistra* je Delmeru omogućavala jasno i glasno emitovanje prema običnim radio predajnicima širom Njemačke i okupirane Evrope, uključujući i Gebelsov narodni radio prijemnik. Za

¹⁶ „Ovu je priču ispričao Hrvat koji je bio angažovan u Vermahtu u Austriji u avgustu 1944. godine: „... Prisustvovali smo predavanju o vojnim strategijama. Njemački visoki oficir je objasnio strategiju saveznika na Normandskom poluostrvu i moguće opcije koje saveznici mogu imati za odsjecanje Normandije od ostatka Francuske. Odjednom je jedan od mojih drugova rekao: 'To se već desilo!' Uslijedila je mrtva tišina. Poslije nekoliko sekundi, oficir je upitao: 'Kako znaš to – vrhovna komanda (OKV) ovo nije objavila?!' Nije potrebno objašnjenje – kasnije, kada smo se vratili u naše sobe, most od žica na našem narodnom radio prijemniku smo brzo uklonili i daleko bacili. Srećom, nakon toga nije bilo nikakve inspekcije“ (Springer, 1999).

to vrijeme na kratkim talasima *Atlantiksender* je produžio emitovanje programa od 18.30 do 7 sati sledećeg jutra.

U međuvremenu, radio-stanica pod nazivom *Soldatensender Kale* (*Soldatensender Calais*) koristeći ovaj svemoćni predajnik je na srednjim talasima počela da dopire do ogromne publike u Francuskoj, radeći na frekvenciji blizu njemačke nacionalne stanice *Deutschlandsender*. Super moćni signali bi ponekada poklopili sve ostale signale u blizini na slabo osjetljivim radio-prijemnicima koje su koristili njemački vojnici u Francuskoj. Trajanje emitovanja programa produženo je pred kraj 1943. i tokom 1944. godine. Do Dana D (6. juna, 1944. godine) *Soldatensender Kale* emitovao je program od 8 uveče do 5 ujutru. „Njemački veterani koji su se nalazili u okupiranoj Francuskoj podsjećaju da su ovi programi bili izuzetno primamljivi. Oni su bili uvjerljivo uklopljeni u riječnik, u sleng, običnih vojnika, a zahvaljujući britanskim agentima na terenu, viši oficiri i političari uvijek su oslovljavani po njihovim njemačkim nadimcima, od kojih svi i nijesu bili zvanični(...). Sve vrste glasina, suptilnih aluzija i uznemirujućih informacija iznutra mogle su biti uključene u navodne patriotske razgovore i harangu u korist otadžbine. Omiljena tema bila je da su njemačke trupe smještene u Francuskoj, koje su inače bile previše borbene, glavni kandidati za Istočno ratište“ (Rowen, 2003).

Kako je invazija savezničkih snaga napredovala, u Njemačkoj je raspad na polju komunikacija postajao toliko ozbiljan da su mnogi njihovi komandanti počeli da slušaju *Soldatensender Kale* kako bi čuli izvještaje i iskoristili ih za stalno ažuriranje redosleda borbi na njihovim kartama. Izvještaji dobijeni iz sjedište SHAEF bili su tačni 99 puta od 100. Stoti put bi uslijedila neka lažna informacija i to na zahtjev stručnjaka za taktičke obmane, koji su željeli poslati neprijatelja u zamku.

Krajem 1944. godine *Soldatensender Calais* je preimenovan u *Soldatensender West* i nastavljen je rad kao i ranije. Još uvijek je imao puno toga da kaže o napretku rata i svojoj ulozi „potparola za skromne borbe na liniji fronta“ koji je sada zahtijevao kraj rata, kako bi se spasila Njemačka. Meta *Soldatensender*-ovih napada je sada bio Hitler, koji prethodno nikada nije bio direktno kritikovan. Ova radio-stanica izvještavala je o tome kako je postao nervno rastrojen i u životu se samo održava injekcijama.¹⁷ Samo minut kasnije mogao se čuti Hitlerov govor ili vijesti iz Gebelsovog ministarstva. Stoga i najžešće pristalice nacizma, koje su mogle da čuju crne radio-stanice, a nijesu znali da su zapravo neprijatelj-

¹⁷ Spiker na ovoj stanici je objavio: „Neprijatelj ne može poželjeti ništa bolje nego što nas je vodio čovjek koji se u svojim umišljajima i neznanju, miješa u sve i svugdje, čovjek koji je za saveznike, pravi saveznik“ (<http://members.aol.com/skywave48/aspidistra.htm>).

ske, ne bi posumnjale u takve priče. Delmer je utvrdio propagandnu formulu za radio-talase koja je glasila: „Prljavštine, pokriće, pokriće, prljavštine, pokriće, pokriće“ (Rowen, 2003: 16). Osim toga Delmer je upravljao i produkcijom propagandnih pamfleta i miliona letaka čije bacanje je koordinisao sa radio-programima pomenutih radio-stanica.

Aspidistrina moć, kasnije pojačana na 600.000 vati, nije korištena samo kako bi širila vijesti i prenosila poruke predstavljajući se kao određena radio-stanica. Njena snaga korištena je i za nešto drugačije svrhe, može se reći taktički, za seriju „**Operacija upada**“ u 1945. godini. Ovakve stanice ne samo da se pretvaraju da su legitimne, službene stanice, već ulaze u frekvencije zvaničnih neprijateljskih stanica i obavještavaju slušaoce kao da su službene. Ovako ekstreman slučaj crnog radija mogao je biti prilično uznemiravajući za slušaoce. „U večernjim satima 30. marta *Aspidistra* je upala u frekvencije u Berlinu i Hamburgu sa upozorenjem da saveznici pokušavaju da šire zabunu slanjem lažnih telefonskih poruka iz okupiranih u neokupirane gradove. Savjetovali su da od tog trenutka ne treba vjerovati bilo kakvim instrukcijama ili izveštajima primljenim putem telefona, ali, ako je potrebna potvrda, odmah treba pozvati izvor poziva. Ovo uputstvo, ako bi se u potpunosti slijedilo, uticalo bi na ozbiljno kašnjenje izvršavanja naloga i nametnulo bi dodatni pritisak na već napola osakaćene njemačke telefonske mreže. U večernjim satima 8. aprila, *Aspidistra* je upala u talase Hamburga i Lajpciga kako bi upozorila na postojanje falsifikovanih novčanica u opticaju. Zatim, sledeće večeri, voditelj je sa ciljem da stvori paniku najavio evakuaciju u slučaju bombardovanja u sedam slobodnih zona u centralnoj i južnoj Njemačkoj, pri čemu je tvrdio da će tamo biti bezbjedni od daljeg napada neprijatelja. Njemci su pokušali da odgovore i da se odbrane od ovih upada. Uslijedila su saopštenja koja su neprekidno emitovale njemačke radio-stanice: 'Neprijatelj emituje lažna uputstva na našoj frekvenciji. Nemojte da vas zavedu. Ovo je zvanična najava vlasti Rajha'. Dok bi, sa druge strane, u potpunosti ista saopštenja počela da emituje i *Aspidistra*“ (Rowen, 2003: 20).

Tokom rata Delmer je neprestano dobijao povratne informacije i nova obaveštenja prisluškujući zatvore sa njemačkim zarobljenicima. Ratne zarobljenike su intenzivno pratili kako bi saznali sitnice koje će poslužiti kao trač iznutra za emitovanje putem *Atlantiksendera*, ali i za povratne informacije o tome u šta su vjerovali. Takođe, ova prisluškivanja otkrivala su ono što znaju, misle i kažu. Iako ne možemo reći da su britansku radio-propagandu inspirisali nacisti, ipak je možda Delmerov entuzijazam proistekao iz znanja o Gebelsovom radiju *Konkordija*.

Postoje podaci da je za propagandu saveznika jednom prilikom poslužio čak i sam *Radio Berlin*. Naime, kada se saznalo da će se Hitler obratiti svijetu preko radija 30. januara 1943. godine, na desetu godišnjicu od dolaska na vlast, u vrijeme kada je postao kancelar tačno u 11.00 sati prije podne, Leo Raston koji je radio u OWI predložio je da britansko ratno vazduhoplovstvo u tom momentu bombarduje Berlin i prekine emisiju nacističkog radija dok je svijet slušao. Ova akcija je realizovana bez greške, sa odličnim vremenskim planiranjem, britanski avioni Moskito bombardovali su Berlin svega nekoliko sekundi poslije 11. Hitler je imao zapaljenje grla pa je umjesto njega počeo da govori Gering. Nekoliko sekundi nakon što je rajhsmaršal počeo da govori u pozadini su se čule eksplozije bombi. Uslijedili su vika i glasovi koji su ukazivali na zbrku, a zatim je *Radio Berlin* prestao da emituje program.

Možda taj vazdušni napad, prvi koji je izvršen danju, nije skratio rat ni za jedan dan, ali je primjerom uspješnog propagandnog čina dao novu nadu i ohrabrenje okupiranim narodima Evrope da Njemačka nije bila nepobjediva. Osim toga, kako zaključuje Sorensen, „to je bio vjerovatno jedini put da neprijateljska stanica emituje našu vlastitu propagandnu poruku“ (1975: 35). Ovakvom akcijom, bombardovanja grada, dok se program sigurno slušao, istovremeno se došlo i do slušalaca u okupiranim zemljama, ali i do njemačkog naroda koji je, možda, po prvi put pomislio da stvari nijesu tako dobre kao što su se do tada mogle čuti na radiju. Upravo je njemački radio prenosio zvuk eksplozija u Berlinu, što je sigurno poljuljalo njihov moral.

Koliko je bio značajan efekat širenja defetizma govore i podaci da je pred kraj rata kada se Sovjetska armija približila njemačkim istočnim granicama svijet počeo da sluša sovjetski moto: „Druže, ubij svog Njemca“. Ova stravična dosjetka, vjerovatno je širena talasima sivih i crnih radio-stanica, koje bi redovno došaptavale njemačkom stanovništvu: „Uživajte u ratu. Mir će biti strašan“ (Rowen, 2003: 23). Glasine, ojačane kroz najave neprijateljskih radio-stanica u njemačkim prenosima, uradile su sve kako bi se okončao borbeni duh vojske i izdržljivost naroda. Sefton Delmer je informacije – fleksibilne, nevjerovatno prilagodljive, skrivene, opasne za neprijatelja – pretvorio u svoje oružje.

Kada je u pitanju britanska radio propaganda, osim sivih i crnih radio stanica, treba pomenuti i zvaničnu britansku medijsku kuću koja je bila propagandistima stavljena na raspolaganje. Naime, *BBC servis za Njemačku* užurbano je osnovan na vrhuncu Minhenske krize, a prva emisija je emitovana 27. septembra 1938. godine. Do sredine 1941. godine emitovanje je trajalo ukupno nešto manje od četiri sata na svakih 24 sata, u razdoblju od 15 do 30 minuta.

Postojali su neki muzički programi, ali ipak se većina produkcije odnosila na vijesti, izvještaje i razgovore (Slattery, 1992:70). Osim ove podjele program je bio tako prilagođen posebnim društvenim grupama ili staležima: žene, poljoprivrednici, radnici, srednja klasa, vojne snage. Reportaže su uključivale dobar dio političke i sociološke satire. Ovaj tip satire u servisu za Njemačku bio je u formi monologa: jedna osoba je kroz skeč oslikavala likove iz savremenog života na bazi antinacizma. Postojale su dvije takve serije koje su emitovane svake nedjelje. Jedna emisija „Frau Wernicke“ („Gospođa Vernik“), bila je u formi saopštavanja navodnih mišljenja berlinske konobarice, sa snažnim berlinskim naglaskom, (u jednom trenutku čak kabare – umjetnice Anemarije Hase), dok se druga emisija bavila čitanjem navodnih privatnih pisama vojnika svojoj ženi. Nešto drugačija emisija u formi dijaloga, bila je serija rađena po istom kalupu. Satirični kratki komad „Kurt und Willi“ („Kurt i Vili“), bio je, navodno, razgovor koji su u kafani na Potsdamer Platzu, vodili službenik Ministarstva propagande i njegov prijatelj, školski učitelj (Brinitzer prema Slattery, 1992: 70). Ostali prilozima, kao i razgovori, imali su za cilj da predstave britansko društvo u ratu kroz brojne opise. Producenti su se izuzetno založili u neprestanoj borbi sa antibritanskom propagandom, pri čemu su insistirali na formi vijest-razgovor, u kojima su komentatori govorili Njemcima o najnovijim društvenim, političkim i vojnim događajima.

Čim bi se mikrofoni uključili, brojni bi se slušaoci pridružili ovom programu koji su vodili između ostalih i Sefton Delmer, zatim Lindli Frejzer, prethodno profesor ekonomije na Aberdin univerzitetu, zatim Bič Konger, iz *Njujork Herald Tribjuna*, koji su izvještavali iz Njujorka o dešavanjima u Sjedinjenim Državama. Delmer je dugo imao redovne termine u kojima je odgovarao na brojna pitanja, nakon čega bi uslijedila emisija o trenutnim dešavanjima u Rajhu pod nazivom 'Reichrundfunk' sačinjena od nedjeljnih komentara Hansa Frišcea. Najpoznatiji od redovnih spikera u njemačkom servisu BBC-ja svakako je bio Tomas Man. „U svojoj dugotrajnoj seriji originalnih vijesti sa komentarima, poznatih u Njemačkoj sa dvije riječi kojima je uvijek počinjao (Deutsche Horer!), Man je prevazilazio kontekst ratnog BBC-ja i ostavio skup eseja kojima jasno, nekada i veoma oštro, odgovarao njemačkom liberalizmu i njegovoj nacističkoj sjenci“ (Slattery, 1992: 70).

Ukoliko se upitamo koliko ljudi je u nacističkoj Njemačkoj slušalo BBC-jev njemački servis, moramo se zadovoljiti samo pojedinačnim iskazima. Naime, veoma je teško takve podatke prikupiti. Slušanje inostranih stanica bilo je otežano i strogo kažnjivo, a i oni koji su slušali, nijesu smjeli govoriti o tome.

Međutim, neka *BBC*-jeva istraživanja iz 1941. godine ukazuju na to da postoji velika publika za njihove emisije unutar Njemačke. Takvi podaci su se mogli prikupiti od izjava ili izvještaja izbjeglica, emigranata, zarobljenika i neutralnih diplomata. Mišljenja nekih učesnika u tim događajima variraju od toga da je publika bila velika, pa do toga da je bila relativno mala. S druge strane, kada je bila proslava 50 godina njemačke službe *BBC*-ja, 1938–1988, štampano je oko 150 pisama pristiglih od Njemaca u tom periodu, koja su podsjetila da su pod raznim okolnostima slušali ovaj program u periodu između 1939. i 1945. godine (Slattery, 1992: 76).

Američki reporteri u službi britanske propagande

Osim emisija koje su bile karakteristične za tajne radio-stanice britanskih i njemačkih propagandnih stratega, važna komponenta u ovom radio ratu su i radio izvještaji američkih dopisnika. Kada je otpočelo bombardovanje britanskih gradova novinari su imali o čemu da izvještavaju, a vlasti Sjedinjenih država su imale konkretan razlog za odabir strane i uključivanje u sam rat. Dok su se britanska i američka avijacija borile iznad njihovih glava, američki radio-dopisnici borili su se da izvještavaju o dešavanjima iz zaraćene Evrope. Nadolazeće bombardovanje Londona, očekivano prvo u septembru 1939. godine, bilo je sve bliže, a američki komentari „Bitke za Britaniju“ slijedili su uputstva koja su izdavali Persi Viner i Čerčil¹⁸.

Emiteri su opisivali stanje kao da je raspoloženje takvo da se cjelokupna Britanija usmjerila ka nacionalnoj odbrani i da se sama pripremila za nacistički napad. U međuvremenu *BBC* i Ministarstvo informisanja pojačali su napore kako bi američki emiteri osigurali da što veći broj građana Sjedinjenih Država čuje ovaj prenos. Oni su bili uvjereni da radio drži ključ za osiguravanje američke pomoći. Kao što je Rodžer Ekersli (malo prije toga postavljen na mjesto *BBC*-jevog šefa za cenzuru) zapisao u 'ličnom pristupu', radio je bio 'siguran način pridobijanja američkih simpatija i podrške'. Stoga je ubjeđivanje američkih emitera ostao „najfiniji oblik propagande koji možemo sami koristiti“ (Cull, 1993: 8). U borbi za pridobijanje emitera Ekersli se i dalje suočavao sa nepopustljivim Ministarstvom rata i Ministarstvom državne bezbjednosti (War Office and Ministry of Home Security). Zahtjevao je da američki novinari dobiju pristup olupinama oborenih njemačkih aviona i scenama vazdušnih napada, ističući da samo radio može prenijeti „američkoj svijesti šta vazdušni napadi

¹⁸ Persi Viner inostrani korespondent koji je otišao u Ajzenhauerov štab kao savjetnik za propagandnu (Sorensen, 1975: 30).

zaista znače“. Nakon prvobitnog protivljenja, britanska vlada je prihvatila da je bolje za Britaniju da budu otvoreni nego da stvar prepuste Amerikancima na maštu (Cull, 1993: 8).

U trenutku kada je Britanija otvorila ratna iskustva prema Americi, radio mreže su dobile dodatnu radnu snagu za detaljno pokrivanje Britanskog sukoba. *CBS* je podržao ovu koncentraciju talenta slanjem svojih komentatora 'razbijača' Vinsenta Šina Lerija i Erika Lasar Severeida – na strateške tačke oko britanske obale, a zatim počinje sa emitovanjem serijala „Britanske kopče“ od 21. jula 1940. godine. *BBC* je izvještavao da će ovim emitovanjima američkoj publici biti jasno da su njemački izvještaji o šteti u ovim priobalnim dijelovima bili naduvani. Nakon toga je njujorška kancelarija izvjestila da je ova emisija naišla na izvanredan uspjeh kod američke javnosti (Cull, 1993:10).

Do avgusta 1940. godine i *NBC* i *CBS* iskazali su zainteresovanost za emitovanje snimaka sa ratišta. Ministarstvo inostranih poslova i *BBC* uvidjeli su očiti potencijal za dramatični zvuk rata i neposredno napravili aranžmane za snimanje. Slušaoci *BBC*-ja i u Britaniji i putem sjevernoameričkog servisa su mogli čuti Čarlsa Gardnera kako prenosi bitku u vazduhu iznad Lamanša sa uživanjem kao da je sportski komentator: „Neko je pogodio jednog Njemca i on se bez kontrole stropoštava... on ide pravo u more, tamo on ide...! (Rolo prema Cull, 1993: 11).

CBS nije morao dugo čekati da se ponovi Gardnerov prenos. Inspirisani uspjehom serijala „Okolo Britanije“, oni su planirali drugu zvučnu montažu, ovog puta „Okolo Londona“ („Round London“). Izabrali su noć 24. avgusta. Program je takođe bio slušan i preko *BBC*-ja i završio je sa Prislijem i zvucima Big Bena u pozadini. Međutim, rezultat emisije „London After Dark“ („London nakon tame“) bio je trijumf. Kada je Marou počeo da emituje program uživo sa Trafalgar Skvera, začule su se sirene za uzbunu. Radio prijemnici širom Amerike su zazujali, a cenzori nijesu mogli uticati. Marou je jednostavno zgrabio mikrofona i potrčao ka gradskom skloništu. Kasnije je drugi voditelj iz te noći Erik Severeid zabilježio: „Ovaj prenos je zaledio kičme u Americi, po prvi put od kada su čuli rat uživo“ (Cull, 1993: 11). Tako su reakcije publike na emitovanje emisije „London nakon tame“ dovele do pojave direktnih, uzastopnih komentara u toku vazдушnih napada. Američka kancelarija Ministarstva informisanja odobrila je ovaj zahtjev.

Napad, za koji su se Britanci nadali da bi se mogao pokazati kao presudan u vezi odluke Amerike u stavu prema ratu, počeo je 7. septembra 1941. godine bombardovanjem Londona. Marou i saveznici u *BBC*-ju odmah su počeli da

prilagođavaju programsku šemu za direktne prenose napada preduzimajući korake kako bi sproveli svoje zamisli. Šest noći zaredom Marou je na krovu BBC-ja snimao komentare vazdušnih napada. Snimci su zatim išli od Vajthola do više državnih službenika. Međutim, 19. septembra 1940. godine Vajthol je popustio i generalni direktor Ministarstva informisanja Volter Monkton (*Walter Monckton*) dozvolio je Marouu direktna emitovanja bez izmjena, sa krova Emitterske kuće (*Broadcasting House*) (Cull, 1993: 12). Tako je 21. septembra Marou zauzeo svoje mjesto na krovu po sedmi put. Njemački bombarderi su mu protutnjali iznad glave, dok se protivvazдушna artiljerija začula u blizini. Marou je započeo svoj prenos uživo. Iako su se napadači odmah udaljili, utisak je još uvijek bio dramatičan.

Budući da je prenos borbe privlačio veliku pažnju slušalaca, ova praksa se nije prekidala sve do kraja rata. Izuzetno je poznat i radio-izvještaj američkog reportera Džordža Hiksa koji je prenosio najveću operaciju saveznika u Drugom svjetskom ratu – iskrcavanje u Normandiji 1944. godine (Dan D). „Kao reporter radio-mreže CBS, Hiks je izvještavao sa admiralskog broda u Lamanšu. Njegov je govor prekidalo krčanje, čuo se pisak brodske sirene, čule su se eksplozije, štektanje lake protivavionske artiljerije, klicanje mornara... ta fantastična zvukovna pozadina i njegovo uzbuđenje – 'Oprostite mi da na trenutak predahnem!' – upotpunili su reportažu dramatičnim pauzama. Po svojim dramskim efektima, neposrednosti i uvlačenju slušalaca u zbivanja, Hiksova reportaža najbolje pokazuje zbog čega je radio-izveštavanje o Danu D izvojevalo vodeće mesto. Osim toga, novinsko izveštavanje delovalo je nekako previše formalno, preterano pompezno“ (Isaković, 1991: 240).

Do kraja 1940. godine američka netrpeljivost prema Hitleru prerasla je u javne simpatije prema Britancima. Amerika se divila britanskoj hrabrosti, od pružanja otpora do pobjede protiv napada iz vazduha. Promjena u američkom mnjenju je ubrzo bila jasna Britancima. Ambasador Lotian je izvijestio: „Imam neodoljiv osjećaj da će nam dati hitnu pomoć u okončanju rata“, dok je ministar inostranih poslova, Lord Halifaks informisao Ratni kabinet o gotovo čudotvornoj promjeni mišljenja u Sjedinjenim Državama nakon što je postalo jasno da se Britanija efektno opire njemačkim napadima iz vazduha (Cull, 1993: 14).

Veliki dio zasluge za ovo „čudo“ krio se upravo u radio prenosima i vještom izvještavanju iz Britanije. Kao što su se planeri nadali početkom 1939. godine, eventualno bombardovanje će omogućiti ovako moćnom mediju i snažnim porukama da teže zajedničkom zadatku. Ipak, i pored uspjeha u pridobijanju američkog javnog mnjenja i uvlačenja SAD u rat na svojoj strani, propagandni rezultati u prve dvije godine rata bili su veoma slabi. Tek nakon savladavanja

početnih slabosti, kao i nakon promjena inicijative na frontovima, uticaj britanske propagande bio je sve veći. Sami uspjesi na bojnopolju bili su i značajna ratna propaganda. Jer, kako je to nakon rata zaključio Valas Kerol, koji se nalazio na važnim dužnostima OWI u Londonu i Vašingtonu, Drugi svjetski rat je pokazao da „propaganda predstavlja oružje sa konkretnom, ali ograničenom primjenom. Pripremljena pametno protiv pogodnih ciljeva i povezana s vojnom ili političkom akcijom, ona može da postigne zapažene rezultate. Primjenjena nepametno, bez obzira na njena ograničenja, ona se može pokazati uzaludnom kao i loše proračunata artiljerijska i avijacijska vatra“ (Sorensen, 1975: 40).

Sovjetski radio u Drugom svjetskom ratu

Jedan od značajnijih učesnika u Drugom svjetskom ratu svakako je i tadašnji Sovjetski Savez koji je bio na strani saveznika u borbi protiv fašizma. Ova velika komunistička zemlja sačinjena od mnoštva država, nacija i kultura imala je specifičnosti koje su je karakterisale tokom postojanja u prošlom vijeku. Neke od posebnosti jesu i funkcionisanje političkog sistema, ideološki pravac i svakako propagandne aktivnosti. Sve ove karakteristike sovjetske Rusije bile su posebno izražene za vrijeme, kako su ga nazvali, Velikog otadžbinskog rata. Propagandna djelatnost bila je izuzetno razvijena i u upotrebi su bila sva poznata sredstva. Posebno je pridavana pažnja izradi plakata, zatim letaka, štampanju novina, ali je, svakako, uloga radija bila od izuzetne važnosti. Upotreba radija u propagandne svrhe u toku Drugog svjetskog rata bila je slična kao i kod ostalih učesnika ovog sukoba.

Do 1938. godine propagandna emitovanja u Evropi su postala sastavni dio sva četiri glavna igrača – Britanije, Njemačke, Italije i SSSR-a, predstavljajući britanski imperijalizam, njemački nacional-socijalizam i perspektive fašizma i komunizma. Tako je do 1941. godine SSSR emitovao program za cijeli svijet na 21 jeziku, a deceniju kasnije *Radio Moskva* je dostizao nivo od 2.094 sata nedeljno i to na 80 jezika. Ova brojka do tada je bila veća nego emitovanje *Glasa Amerike*, čak neznatno manja nego emitovanja *Glasa Amerike* i *RFE/RL (Radio Slobodna Evropa/Radio Sloboda)* zajedno. Upravo je razvoj međunarodnih emitovanja poslužio za kasniju upotrebu radija kao značajnog sredstva u ratnim uslovima (Wood, 2000: 110).

Međutim, kada se 1941. godine SSSR našao pred ratnim stanjem bilo je potrebno iskoristiti ne samo ovaj medij, već i sve potencijale i pripremiti propagandu. Nametalo se pitanje da li će biti napušteni čvrsti ideološki postulati kojima se rukovala većina u sovjetskom društvu, u unutrašnjoj i spoljnoj politici.

Tako su prestali pokušaji aktuelizovanja prethodno popularne ideje pretvaranja rata u svjetsku revoluciju. Zaključak je bio da se za rat nije trebalo opredjeljivati klasno, već svenarodno, patriotski i otadžbinski. U toku rata mijenja se odnos prema predstavnicima kulture i intelektualaca. Tokom tih godina od kulture se najviše zahtijevalo da probudi duhovnu snagu ljudi i mobiliše ih na herojske podvige. Kulturna produkcija, kinematografija, književnost, slikarstvo, muzika, dostizale su visoke standarde i iskrene patriotske osjećaje. Stvoreni su modeli istorijske istine i velike estetske vrijednosti.

Iako je sovjetsko rukovodstvo već imalo veliko iskustvo u ratnoj propagandi, zbog iznenadnog udara Njemačke nijesu bili u mogućnosti da u prvim ratnim danima primijenjuju metode antifašističke propagande u potpunosti, zbog čega su stvorena posebna odjeljenja sa konkretnim zadacima. Naime, njemačka operacija napada na Sovjetski savez pod nazivom Barbarosa započela je 22. juna 1941. godine, a samo nakon dva dana su formirana odjeljenja za djelatnosti informisanja i propagande – 24. juna 1941. osnovan je **Informativni biro (Совинформбюро)** sa jednim od glavnih zadataka da prati izvještaje sa ratišta. Tokom rata ovdje je pripremljeno 2.373 različitih materijala, pod vođstvom sekretara komunističke partije i načelnika Političke uprave Crvene armije (PURKA), Aleksandra Sergejevića Šerbakova.

Osim o dešavanjima na prvoj borbenoj liniji sovjetski Informativni biro obavještavao je i o dešavanjima u pozadini u svjetlu međunarodnih i domaćih zbivanja, a materijali Informbiroa objavljivani su i u stranoj štampi. Na početku rata reorganizovana je i Glavna uprava političke propagande Crvene armije (Главное управление политической пропаганды Красной Армии, ГУППРКА), gdje su nastala dva nova odjeljenja, jedno za rad sa Njemačkom i njenim saveznicima, a drugo za stanovništvo koje su Njemci okupirali. Već 25. juna 1941. godine Politbiro Komunističke partije Sovjetskog Saveza i vlada odlučili su da u cilju sprovođenja sistematske propagande prema vojsci i neprijateljskom stanovništvu formiraju Sovjetski biro za vojno-političku propagandu (Советское бюро военно-политической пропаганды) sa zadatkom da utvrdi sadržaj, oblike i metode propagande prema neprijateljskim trupama i stanovništvu. Tako je već narednog mjeseca objavljeno osamnaest izdanja novina na stranim jezicima, od toga deset na njemačkom, dok je radio započeo redovna emitovanja na njemačkom, finskom, rumunskom jeziku, objavljujući informacije tipa „Ono što se dešava u Njemačkoj“, „Kako žive ratni zarobljenici u Sovjetskoj Rusiji“ i sl. (Бодрягин, 2004).

Propaganda usmjerena protiv Njemačke prije svega bila je otvorena. U propagandnoj djelatnosti SSSR-a uloženo je mnogo truda u štampanje plakata i letaka, objavljivanje brošura, značajnog broja novinarskog materijala, ali i u proizvodnji radio-programa. Mediji su u Velikom otadžbinskom ratu odigrali značajnu ulogu mobilizatora, organizatora, edukatora, psihološkog uticaja na formiranje patriotskih, visokomoralnih osjećanja sovjetskog naroda. Oni su usadili nadu i vjeru u pobjedu nad fašističkom Njemačkom, ojačavši vjeru i ljubav prema svojoj zemlji.

Vođe sovjetske Komunističke partije su od najranijih dana rata pridavale značajnu pažnju radiju kao sredstvu komunikacija, informisanja, propagande i agitacije. U toku Drugog svjetskog rata u etar je poslato više od 2.000 izvještaja Informativnog biroa, 2.300 izdanja „Najnovijih vijesti“, oko 7.000 „Pisama sa fronta“ i „Pisama prema frontu“. Radio je redovno emitovao programe za gerilce i stanovništvo na okupiranoj teritoriji. Zapovjesti sovjetskih lidera prenošene na radiju imale su veliki politički uticaj održavajući moral ljudi u teškim ratnim vremenima. Pomoću razvijene bežične mreže emitovana su upozorenja da nailaze nacistički napadi iz vazduha i bombardovanje, što je pomoglo da se sačuvaju hiljade života stanovnika. U to vrijeme bežično emitovanje kojim je bio pokriven Lenjingrad bio je jedini pouzdan način razmjene informacija o stanju na frontu i u pozadini tokom rata.

Emitovanje koncerata, izvještaji Informacionog biroa, nastupi državnika i javnih ličnosti na radiju pružali su građanima nadu i vjeru u pobjedu nad okupatorima¹⁹ (www.radio36.ru). Iskustvo je pokazalo da je psihološki najefikasniji bio oblik u kojem su se prenosile izuzetno važne poruke (prije početka emitovanja takvih poruka orkestar od 100 fanfarista je izvodio prepoznatljivu melodiju). Ovakav koncept prisiljavao je ljude da slušaju glas spikera, čak i one koji nijesu bili zainteresovani za to i one koji su u potpunosti odbacivali propagandu, s obzirom na to koliko je bila rasprostranjena. Teatralni prenos određene poruke (ponavljanje identifikacije u razmaku od nekoliko minuta, prekidi programa sa muzičkim maršom, pauzama, itd.) postao je glavni oblik propagandnih programa do samog kraja rata. Osim toga, svakog dana, s početkom od 5.30 ujutro do ponoći, slušaoci su mogli da čuju redovne emisije vijesti „iz Sovjetskog informacionog biroa... „ (От советского Информбюро...). Emisija sa glavnim vijestima počinjala je u 20 sati, a često je trajala do 20 minuta. Praktikovali su se izvještaji radio-komentatora i redovni pregledi aktuelnosti

¹⁹ Koliki je značaj pridavan radiju govori i podatak da je Komitet komunističke partije 1944. godine usvojio dekret mjera za ojačavanje radio-difuzne baze kako bi 7. maja naredne godine proslavili pedesetogodišnjicu Dana radija (Aleksandar Popov je 7. maja 1895. godine demonstrirao izum radija) (www.radio36.ru/press).

iz vojske, mornarice i ratnog vazduhoplovstva, kao i izvještaji sa linije fronta, iz podmornica i bombardera, u vrijeme prelaska preko neprijateljskih teritorija. Takvi izvještaji vješto pripremljeni i objavljeni u vidu reportaža sa montažama su imali veoma snažan uticaj, ali potpuna centralizacija i visok nivo cenzure radio izvještaja nijesu omogućavali građanima da dobiju tačne informacije sa fronta (Зульцман, 1957: 21).

Međutim, kao ni rat na bojnopolju, tako se ni rat u etru nije odvijao bez poteškoća i gubitaka sa obje strane. Neprijatelj je imao iste tehničke mogućnosti tako da je rat u etru preko sovjetskih granica bio otvoren od samog početka. Onemogućiti pristup stranim medijima u formi novina, časopisa i drugih štampanih materijala nije bilo mnogo teško, međutim, ograničiti radio-talase i učiniti ih bezopasnim je bilo mnogo teže. Da biste u tome uspjeli na raspolaganju ste imali dvije mogućnosti: da ometate radio-stanice ili da zabranite slušanje inostranih radio programa. Ipak, ni ovi načini nijesu bili u potpunosti efikasni i ostavljali su mogućnost neprijateljskoj propagandi da se probije. Ovaj problem se mogao riješiti i prinudnim uklanjanjem tzv. 'narodnih prijemnika' koji su imali mali kapacitet prijema, zbog čega su na početku rata frekvencije prebačene na UKV (ultra kratke talase). Ipak, ni ovo nije bilo trajno rješenje jer su ubrzo i neprijatelji počeli sa emitovanjem na ovim talasima.

Osim toga, vremenom se pokazalo da su aktivnosti zabrane slušanja neprijateljskih radio-emisija veoma teško sprovedene. Kršenja ovih zabrana su podrazumjevala brojne kazne, od zatvora do smrtne kazne, u zavisnosti od toga da li ste slušali sami ili u grupi i da li ste to kasnije prenosili drugima. Međutim, malo dodatnih podešavanja je bilo dovoljno da se slušaju neprijateljske emisije u većini dijelova Sovjetskog Saveza, čak i sa prijemnicima male snage kao što su bili narodni radio prijemnici (Зульцман, 1957: 21).

Zapravo u prvoj fazi ratne radio propagande stanovnici okupiranih teritorija skoro nijesu igrali nikakvu ulogu, s obzirom na to da uglavnom nijesu imali radio-prijemnike. Međutim, okupatori su ubrzo riješili taj problem stvaranjem snažne mreže radio-centara. Radio jedinica „Istok“ je imala glavni predajnik u Rigi i podršku u Kaunasu i Minsku, dok je radio jedinica „Ukrajina“ raspolagala sa sedam radio-stanica koje su emitovale program na ukrajinskom jeziku, a kasnije ih je bilo i petnaest. Takođe, značajan broj radio-stanica postojao je i u drugim područjima. Na primjer, u Bjelorusiji je djelovala radio stanica *Glas naroda*, a za stanovništvo Krima svakodnevno je emitovala program radio-stanica *Glas Krima*, koja je bila smještena u Simferopolu. Osim ovih nacisti su za radio propagandu koristili i vojne radio predajnike Ursula, Zigfrid, Gustav i mobilni

predajnik X. Prema izvještaju šefa istočne divizije Ministarstva propagande Njemačke dr Tauberta oni su na okupiranoj sovjetskoj teritoriji kontinuirano emitovali program na osamnaest jezika, pri čemu su na orijentalnim jezicima objavljivali samo političke informacije, koje je sastavljalo istočno odjeljenje Ministarstva propagande. Ovakav sistem je bio od izuzetnog značaja jer je omogućio postizanje jedinstva u oblasti informisanja.

Raspored njemačkog radija je zapravo bio standard. Tako je na primjer, radio-centar Pskov, obnovljen mjesec dana nakon okupacije grada, imao ovako koncipiran program: do šest puta na dan su emitovane najnovije vijesti, izvještaji njemačke komande i tekstovi iz okupacionih novina, dok su po tri do četiri puta dnevno emitovani koncerti i snimci sa ploča.²⁰

Pored ovih fiksnih radio stanica u SSSR-u je djelovalo i preko 100 mobilnih zvučnika sa dometom od jednog do tri kilometra, koji su se uglavnom koristili za propagandu prema Crvenoj armiji²¹ (Колосов, 2010). Da su njemački propagandisti imali isti sistem radio propagande kao i za ostale neprijatelje u Evropi, govore i podaci o djelovanju tzv. crnih radio-stanica i na prostorima Sovjetskog saveza. Ove stanice su emitovale program u ime opozicije ili „Stare lenjinističke garde“, a sistem je bio izuzetno mobilan i prilagođavao se određenim okolnostima.

Međutim, kao što su i Britanci uspjeli da odgovore ovoj ratnoj podvali, tako su slično rješenje pronašli i sovjetski stratezi. *Radio Moskva* i *Radio Lenjingrad*, osim programa za svoje stanovništvo, imali su i posebne programe na stranim jezicima, dok je posebna pažnja pridavana izgradnji posebnih sistema za borbu sa crnim radio-stanicama i predajnika sa specijalnim namjenama. Na primjer *Radio Lenjingrad* tokom Drugog svjetskog rata nije emitovao program samo za stanovnike Lenjingrada, već i za okolne gradove, a osim toga posebno mjesto zauzimala su emitovanja na finskom jeziku namijenjena susjednoj Finskoj. Od početka rata tim Naučno-istraživačkog instituta (NII) predvođen Nevjažskovim (И.Х. Невяжского) u saradnji sa inženjerima i tehničarima radio stanice RV-

²⁰ Novine *Речь* 31. januara 1943. godine objavile su program radija *Орао*: 06.00 - Političke informacije; 06.20 - Prenos službe iz crkve; 11.00 - Prenos koncerta iz gradskog pozorišta hora Bogojavlenskog sabora pod upravom dirigenta Kosmina; 12.00 - Političke informacije; 12.30 - Prenos njemačkog narodnog koncerta; 14.00 - Emisija za djecu; 15.00 - Dramski prenos „Kako je lagao njenog muža“ Džordž Bernard Šo; 16.00 - Prenos koncerta za njemačku vojsku „Vojna pošta“; 19.00 - Političke informacije (Колосов, 2010).

²¹ O značaju upotrebe vojnih radio-sistema jasno govori i ukaz Vrhovne komande njemačke vojske (Vermahta), koji je prosljeđen u maju 1942. godine gdje se kaže: „Njemačke trupe učestvujući u vojnim operacijama na istoku, ali i u ostalim okupiranim oblastima, značaj nastavka ratnih dejstava mogu predstaviti pomoću političke propagande. Jedno od sredstava za sprovođenje ovog plana svakako su i prenosi radio-emisija na ruskom i ukrajinskom jeziku koje se emituju iz Berlina prema mnogim radio-stanicama. Stoga je neophodno imati na umu da svi koji imaju radio-prijemnik osim što ga koriste u službene svrhe, traba da ga koriste i za agitaciju stanovništva“ (Колосов, 2010).

53 sproveo je niz složenih aktivnosti na izgradnji specijalnog predajnika, koji je poslužio za preklapanje sa talasnim dužinama moćnih neprijateljskih radio-stanica. To se izvodilo na sledeći način: voditelj je sjedio u studiju slušajući program npr. finske radio-stanice i u pauzama na njemačkom jeziku izgovarao neke primjedbe i kratko komentarisao emitovane poruke. Na primjer, dok spiker iz finskog grada Lahtija hvali aktivnosti Manerhejma bivšeg carskog generala, voditelj iz Lenjingrada u pauzama objašnjava kako je Manerhajm izdao svoj narod i zemlju. To je bila efikasna kontrapropaganda koja je izazivala bijes neprijatelja koji su prekidali emitovanja uzvikujući „Ne slušajte to, to mi ne emitujemo“, ali nijesu mogli ništa da postignu (Палладин, 2011).²²

Zaključak

Analizirajući dostupnu literaturu, podatke koji se mogu prikupiti o ratnim i propagandnim dejstvima u Drugom svjetskom ratu, ali i poređenjem pojedinih država učesnica, dolazimo do zaključaka da je tada neprikosnovenom elektronskom mediju, radiju, sa pravom pridavana izuzetno velika važnost. Radio je poslužio kao sredstvo propagande kod obje zaraćene strane i efikasno ispunjavao zadatke propagandnih stratega.

Radio je usavršavan u tehničkom i sadržinskom smislu. Posebno se posvećivala pažnja izgradnji moćnih predajnika, specijalnih radio-prijemnika, program je emitovan sa kopna na more, ali i sa mora na kopno. Programi su pažljivo koncipirani i pripremani u odnosu na ciljnu grupu kojoj su bili namjenjeni. Propagandisti su angažovali glumce, spikere, reportere, ali i poznavaoce stranih jezika kako bi programi bili emitovani na nekoliko desetina jezika istovremeno.

²² Ostalo je zabilježeno svjedočenje jednog od učesnika ovih aktivnosti, Frola Vasiljeviča Kušnira, vanrednog profesora Lenjingradskog elektrotehničkog instituta za komunikacije koji je rekao: „Rano u jesen 1942. godine rečeno mi je da nastavim službu u Pargalovu gdje sam morao da preuzmem novu radio-opremu. Tamo sam zatekao 'objekat' sa antenom na neobično visokim stubovima sagrađenim na maloj drvenoj kući. Kako mi je objašnjeno ova oprema je instalirana da prima emisije snažne finske radio-stanice *Lahti* i da je preusmjerava u Lenjingrad u stanicu *RV53*. Kao rezultat toga na istim radio-talasima imali smo dvije radio-stanice *Lahti* i *RV53*. Finski slušaoci su birali talase njihovih radio-stanica, međutim, bili su prebačeni na naše stanice. Naša kontrapropaganda je imala snažno tehničko oružje, koje je uspješno upotrebljavao poznati finski novinar i pjesnik, antifašista Aikia Armas koji je u studiju slušao emitovanja radija *Lahti* i u kratkim intervalima na početku i na kraju emitovanja je davao kratke komentare protiv nacističkih vođa razotkrivajući Gebelsovu propagandu. Kada smo po prvi put namontirali opremu, svi smo sa strahom iščekivali šta će se desiti. Međutim, nijesmo morali dugo da čekamo na emitovanje finskog radija. Iz studija Lahti spiker je najavio emitovanje najnovijih vijesti, a odmah nakon toga začuo se jasno i glasno glas Armasa Aikija iz studija Lenjingradskog radio komiteta, koji je rekao: 'Ne slušate najnovije vijesti, već najnovije laži finskog informativnog biroa'. Nakon toga komentator je ostao zapanjen i odjednom prekinuo čitanje vijesti. Naš prvi pokušaj bio je uspješan. Nakon toga nekoliko dana finski eksperti su počeli da mjenjaju frekvencije radio-stanica zbog čega je započela i borba na tehničkom polju. Ipak, iako je ovaj posao izazivao velike tenzije ovo efikasno oružje našeg radio novinarstva je efektno koristilo za otkrivanje spekulacija i izmišljotina Gebelsove propagande“, svjedočio je Kušnir (Палладин, 2011).

Značajan je doprinos zvaničnih radio-stanica koje su počele sa radom još dvadesetih godina prošlog vijeka. Međutim, posebna karakteristika su i tajne i lažne radio-stanice koje su emitovale programe za neprijateljske teritorije. Kakav god uspjeh imale ove stanice tzv. „crne“ propagande, njihova pojava i uloga se ne može zanemariti. One su svojevrsan propagandni fenomen koji se po prvi put koristi u Drugom svjetskom ratu. Način na koji je vođena ova propaganda može se proglasiti za vrhunac radio propagande. Iako je teško egzaktno izmjeriti njihov uticaj, nije teško shvatiti da su one, ipak, bile prepoznate kod obje zaraćene strane kao važno sredstvo propagande.

Stanice su se pojavile na obje strane i bilo ih je gotovo nemoguće ukinuti, zatvoriti ili cenzurisati. Djelovale su koordinisano sa ostalim propagandnim sredstvima i u skladu sa aktuelnim političkim i vojnim zbivanjima. Možda same nijesu mogle da odluče o ishodu rata, ali ipak se mora priznati da su predstavljale vrhunac tehničko-taktičkog propagandnog djelovanja u tom periodu.

Osim toga, radio propaganda koja je vođena u periodu Drugog svjetskog rata postavila je određene standarde koji se nijesu promijenili ni danas. Segmenti izvještavanja, pripremanja emisija i programska koncepcija su u velikoj mjeri i danas prisutni. Informacije i zabava koji su patentirani u tom ratnom periodu su okosnica savremenih programa. Stoga možemo izvući zaključak da je radio poslužio kao izuzetno moćno sredstvo propagande, koje su koristili i Gebels i Delmer, ali i ostali učesnici u ovom velikom sukobu ideologija.

Literatura

- Barker, J., Taylor, J. (2010). *Atlantiksender Radio Show, Political Warfare Executive*. Posjećeno 5. 4. 2011. URL: http://clutch.open.ac.uk/schools/emerson00/pwe_page6.html.
- Бодрягин, А.И., (2004). *Пропаганда в годы великой отечественной войны 1941-1945. Научно-исследовательская работа, Вестник ТИСБИ*. Posjećeno 10. 4. 2011. URL: <http://www.tisbi.org/science/vestnik/2004/issue2/Kult4.html>.
- Bytwerk, R. L. (2004). *Nazi and East German Propaganda, German Propaganda Archive. Calvin, CAS Department - Calvin College*. Posjećeno 15. 10. 2010. URL: <http://www.calvin.edu/academic/cas/gpa/>.
- Cull, N. J. (1993). Radio Propaganda and the Art of Understatement: British Broadcasting and American Neutrality, *Historical Journal of Film, Radio & Television*, (13) 4, 403–431.
- Doherty, M. (2000). *Nazi Wireless Propaganda – Lord Haw Haw and British Public Opinion in the Second World War*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Isaković, Z. (1991). *Uvod u propagandu*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Колосов, Д. (2010). *Радиопропаганда Третьего Рейха на оккупированной территории СССР*. Posjećeno 4. 9. 2011. URL: http://battlefront.ru/view_articles.php?id=26429.
- Lloyd, M. (1997). *The Art of Military Deception*. London: Leo Cooper.
- Mihailović, V. (1984). *Propaganda i rat*. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- Палладин, П. А. (2011). *As during the Siege of Leningrad Radio Broadcasting in Finland. "Ленинградское радио: от блокады до "оттепели", Изд. "Искусство", Москва, 1991*, Posjećeno 11.03.2011. URL: <http://statehistory.ru/1470/Kak-vo-vremya-blokady-Leningradskoe-radio-veshchalo-na-Finlyandiyu/>.
- Radojković, M., Stojković, B. (2004). *Informaciono komunikacioni sistemi*. Beograd: Clio.
- Rowen, R. (2003). *Gray and Black Radio Propaganda Against Nazi Germany*, presented to the *New York Military Affairs Symposium*, April 18, 2003, The

- CUNY Graduate Center, Posjećeno 23. 4. 2010. URL: http://bobrowen.com/nymas/#Psychological_Warfare_Against_Nazi_Germ.
- Slattery, J. F. (1992). 'Oskar Zuversichtlich': A German's response to British radio propaganda during World War II. *Historical Journal of Film, Radio & Television*, 12 (3), 69–85.
- Sorensen, T. (1975). *Rat rečima - priča o američkoj propagandi*. Beograd, New York: Harper i Row.
- Springer, Z. Z., (1999). *VEMP & BBC News of 20th july 1944*. published pages are originals and authorized by copyright of Zvonko Z. Springer, Salzburg 1999. Posjećeno 20. 3. 2010. URL: www.cosy.sbg.ac.at/~zzspri/lifestories/vemp.
- Зульцман Р. (1957). *Пропаганда как оружие в войне. в кн. Итоги второй мировой войны, Сборник статей*, (Группа авторов) пер. с нем. Издательство иностранной литературы, Москва. Оригинал "Bilanz Des Zweiten Weltkrieges" Хамбург 1953 г.: Журнал ТИАРА, 2002. – С. 21. Posjećeno 15. 3. 2010. URL: <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=450361>
- Volkov, V. (2005). *Dezinformacija – od Trojanskog konja do interneta*. Beograd: Naš dom.
- Walendy, U. (1979). *Atrocity Propaganda and Political Justice, Allied Propaganda During World War II, in The Methods of Reeducation. Verlag für Volkstum und Zeitgeschichtsforschung, Vlotho/Weser, 1979*. Posjećeno 22. 4. 2010. URL: <http://www.heretical.com/walendy/sdelmer.html>.
- Welch, D. (2002). *The Third Reich – Politics and Propaganda*, Second Edition. London and New York: Routledge.
- Wood, J. (2000). *History of International Broadcasting - Volume 2*, London: The Institution of Electrical Engineers.
- www.seftondelmer.co.uk. Posjećeno 3. 8. 2010.
- www.radio36.ru. Posjećeno 4. 5. 2011.
- <http://members.aol.com/skywave48/aspidistra.htm>. Posjećeno 5. 8. 2010.

Dragić Rabrenović

RADIO PROPAGANDA IN THE SECOND WORLD WAR

Summary: This paper is part of the thesis that the radio as a medium was used for certain periods of time and is now used as a propaganda tool. Period analysed is the Second World War, and the goal is to show how the warring parties used radio for propaganda purposes. Through scientific methods of description, the historical and comparative method, we will try to show how the Axis powers and the Allies used this medium as an effective propaganda tool. The special attention is placed on the phenomenon of radio propaganda that characterized this war, including not only official, but also secret and fake radio stations that were ran by the famous propagandist Josef Goebbels, one side, and Sefton Delmer, on the other. From today's perspective and from the time distance, results suggest that radio, the only electronic mass media of that time, was considered very important. Radio was used to inform, to raise morale, to spread defeatism, disinformation and propaganda. Radio stations were driven on all continents, the programs were in many languages, and radio waves reach was beyond the state borders. Because of all this we can conclude that the main propagandists from both sides have recognized the importance of this medium and fully used its capacities.

Key words: radio, advertising, mass media, World War II, Goebbels, Delmer